

Reformy gospodarcze na Łotwie w latach 1918–1940¹

Wojna Wyzwoleńcza z lat 1918–1920

Zapowiedź narodzin państwa² wiązała się z aktywnym i wytężonym działaniem tymczasowego rządu łotewskiego kierowanego przez Kārlisa Ulmkanisa. W końcu listopada 1918 r. cała władza znajdowała się jeszcze praktycznie w rękach okupacyjnych władz niemieckich. Poza skomplikowanymi zadaniami związanymi z budowaniem zrębów państwowości, jego kierowaniem i zaspakajaniem podstawowych potrzeb ludności, nowy rząd musiał przede wszystkim zatroszczyć się o bezpieczeństwo kraju. W tym celu powołano do życia Ministerstwo Obrony (później jego nazwę zmieniono na Ministerstwo Wojny), którym kierował Jānis Zālītis. Jego podstawowym zadaniem stało się tworzenie narodowych sił zbrojnych i prowadzenie walki z wrogimi wojskami, przede wszystkim z bolszewickimi.³

Dodatkową komplikację natury wojskowej wprowadzili sami Niemcy, którzy, podpisując warunki kapitulacji na Zachodzie zobowiązali się do utrzymania swoich sił zbrojnych na byłym froncie wschodnim i prowadzenia antybolszewickich akcji. Nie spodziewało się jednakże, że niemieccy żołnierze nade wszystko będą chcieli wrócić jak najszybciej do domu, w związku z czym w kajzerowskiej armii nastąpiło rozprężenie. Wielu żołnierzy zdezerterowało, większość rozformowanych oddziałów poszło w rozsypkę i zajęło się rabunkami i grabieżami.

Powyższe okoliczności postawiły rząd tymczasowy w trudnej sytuacji. Na początek grudnia datowane jest, wymuszone ze strony łotewskiej skomplikowanym położeniem polityczno-społecznym, porozumienie z pełnomocnikiem nie-

¹ Niniejszy artykuł jest kontynuacją dwóch publikacji zamieszczonych w „Zeszytach Wiejskich” – z. XIV/2009 i z. XVIII/2013, odnoszących się do tematyki *Stosunków agrarnych na ziemiach łotewskich na przestrzeni dziejów (zarys)*.

² Zapowiedź powstania Republiki Łotewskiej została ogłoszona 18 listopada 1918 r. w trakcie posiedzenia Łotewskiej Rady Ludowej w gmachu ryskiego Teatru Narodowego.

³ Po zawieszeniu broni na froncie zachodnim i przyjęciu przez Niemców warunków kapitulacji bolszewicy wymówili Trakt Brzeski, dewaluuując jego zapisy stwierdzeniem, że Rosja Radziecka żąda zwrotu wszystkich terytoriów należących wcześniej do carskiej Rosji. Aspiracje niepodległościowe Łotyszy, Litwinów i Estończyków stanowiły bowiem przeszkodę dla bolszewików zamierzających „eksportować” rewolucję na Zachód.

mieckim Augustem Winnikiem. Dotyczyło ono tworzenia oddziałów łotewskich, zaopatrzenia ich w broń, mundury i wyposażenia wojskowego. Nowo zorganizowane oddziały wojskowe, podlegające rządowi, liczyły początkowo zaledwie 400 żołnierzy. Niekorzystne warunki umowy przewidywały, że 1/3 łotewskich sił będzie tworzona z miejscowych Niemców. Ponadto, sformują oni własne, lokalne oddziały pospolitego ruszenia w postaci *Landwehry*. Głównodowodzącym *Baltische Landwehr* miał zostać oficer sił zbrojnych Ententy, ale tymczasowo funkcję tę przekazano w ręce Niemca – generała Rüdigea von der Goltza. Ze swojej strony nadbałtyccy Niemcy dostarczyli zaopatrzenie dla tych oddziałów, a które otrzymały zadanie obrony przed bolszewikami terytorium „planowanego” przez Niemców *Księstwa Nadbałtyckiego*.

Jest prawdą, że wśród niemieckich żołnierzy byłej cesarskiej armii byli tacy, którzy pochodzili z Nadbałtyki i chcieli tam pozostać po to, by kontynuować walkę przeciwko czerwonoarmistom. Ponadto byli to także „nowi” Niemcy, przesiedleni po 1908 r. z Nadwołża, w liczbie ok. 13 tysięcy. Z nich to, w dużej mierze, sformowana została inna jednostka – „Żelazna Dywizja”. Zaś jej podstawowym zadaniem operacyjnym stało się tworzenie osłony dla wycofywanej z nieistniejącego już frontu VIII Armii Niemieckiej. Początkowo dywizja składała się głównie z żołnierzy owej armii, by nieco później zasilili ją ochotnicy zwerbowani w Rzeszy. W zamian za służbę wojskową mieli oni obiecane bezpłatne nadania majątków w krajach bałtyckich.

Nie można pozbyć się wrażenia, iż decyzja Kārliisa Ulmanisa zwrócenia się o niemiecką pomoc w formowaniu jednostek wojskowych nie do końca była przemyślana. Pozostawiała bowiem na terenie Łotwy niemieckie siły zbrojne, a tym Niemcom bałtyckim, którzy liczyli na wprowadzenie w życie inkorporacyjnych projektów dawała dodatkowy, „siłowy” argument. Z drugiej strony premier Ulmanis znalazł się w desperackim położeniu spotęgowanym wojskowymi sukcesami bolszewików.⁴

Kierujące się bowiem od strony Valka i Daugavpils natarcie czerwonoarmistów szybko posuwało się ku Rydze i w pierwszych dniach stycznia 1919 r. doprowadziło do jej zajęcia. Co także istotne – okazało się, że w ich składzie walczą Łotysze! Byli to ci mieszkańcy przedwojennej Łotwy, którzy opuścili kraj razem z armią rosyjską w trakcie wiosennej ofensywy niemieckiej 1915 r. Paradoksem stało się to, iż to właśnie ich, a nie żołnierzy „narodowych”, mieszkańcy witali jako swoich wyzwolicieli.⁵ Nie było to jednak zjawisko skrajnie

⁴ Grudniowa ofensywa Armii Czerwonej roku 1918 zapoczątkowała pierwszą fazę wojny wyzwolenczej, która trwała do lutego następnego roku. Druga – od marca do czerwca, a trzecia – zakończyła się w lutym 1920 r.

⁵ Poza nieliczną grupą łotewskich bolszewików z Armią Czerwoną współdziałali także renegaci w rodzaju gen. J. Vācentisa i R. Eidemensa. Jednak Łotysze byli podzieleni, gdy chodzi o stosunek do – w sumie – każdego obcych sił. Szukali więc oparcia u gen. R. von der Goltza, którego wojska, aby utrzymać brzeskie *status quo* w maju 1919 r. zajęły Rygę.

zaskakujące, ponieważ uczestnicząc w walkach na różnych odcinkach walk w wojnie domowej w Rosji i wypierając wroga już ze swojej rodzinnej ziemi, łotewscy strzelcy nie znali treści dokumentu proklamującego niepodległość, ani też nie wiedzieli zgoła nic o organizowaniu łotewskich narodowych sił zbrojnych. Swoją destrukcyjną, dezinformacyjną rolę w tym względzie odegrali bolszewicki agitatorzy, rozpowszechniając informacje, że powstanie łotewskiego państwa jest dziełem Niemców lub, że Łotwa jest ich państwem satelickim, nie-suwerennym i rządzonym przez bałtyckich Niemców.

Bolszewicka reforma rolna z 1919 r.

Stworzony dwa tygodnie wcześniej na terenie Rosji rząd przywódcy łotewskich bolszewików Pēterisa Stučki już 17 grudnia 1917 r. w Valka ogłosił powstanie *Iskolats* – Radzieckiej Republiki Łotewskiej. Natomiast powołany przez komunistów *quasi* parlament, występujący pod nazwą Zjazd Rad Robotników, Strzelców i Bezrolnych Deputowanych Zjednoczonej Łotwy, 15 stycznia 1919 r. uchwalił Konstytucję Socjalistycznej Republiki Łotwy. Jej zapisy, poza dwoma wstępnymi artykułami, były identyczne z zapisami Konstytucji RFSRR z 1918 roku. Bolszewicka Łotwa w 1918 r. przyjęła także radziecką strukturę władz. Najwyższym ich organem miał być, reprezentujący tylko robotników, Zjazd Rad Deputowanych Robotników Zjednoczonej Łotwy. Co istotne – robotnicy jako jedyni mieli posiadać czynne i bierne prawo wyborcze.

Utworzenie rządu łotewskich bolszewików Stučki świadczyło, iż będzie on współpracował z Leninem i w przyszłości Łotwa może stać się składową częścią federacyjnej Republiki Radzieckiej. Rząd ten podjął szereg kroków, które wywołały wręcz niedowierzanie i opór mieszkańców Kurzeme i Zemgale. Wieśniacy mieli nadzieję, że nowa robotnicza władza rozdzieli ziemię pomiędzy bezrolnych, a które dotąd znajdowały Sie w posiadaniu niemieckich obszarników. Tymczasem stało się inaczej.

19 marca 1919 r. ukazał się bolszewicki dekret traktujący o nacjonalizacji, użytkowaniu i zarządzaniu gruntami. Ogłoszono, że zakłady przemysłowe i ziemia stają się własnością państwa. Cały areal uprawny dotychczasowych właścicieli wraz z zabudowaniami, jak i należący do kościołów, został skonfiskowany. Państwo przejęło również stada hodowlane i inny inwentarz zwierzęcy,

Inni walczyli w tzw. Północnej Armii Łotewskiej u boku wojsk estońskich, a jeszcze inni – spodziewali się pomocy Anglików ochraniających rząd znajdujący się w Liepāja. W sumie Niemców usunięto wspólnym wysiłkiem Anglików, Estończyków i Łotyszy. Ostatecznie w połowie 1919 r. do Rygi powrócił Ulmanis. Nie objął on jeszcze jednak kontroli nad Latgale, która została wyzwolona z rąk bolszewików dopiero w lutym 1920 r. przy decydującym udziale wojsk polskich gen. E. Rydza-Śmigłego. – por. J. Korzeń, *Dramat narodów bałtyckich*, Warszawa, s. 21.

jak również maszyny rolnicze (snopowiązałki, wialnie, młockarnie, siewniki itp. urządzenia). Bolszewickie „państwo radzieckie” Stučki zagarnęło więc cały system „kułackiej” gospodarki rolnej, a w miejsce majątków zaczęły pojawiać się gospodarstwa typu radzieckich „komun”. Okazało się więc, że nie tylko niemieckie majątki ziemskie, ale i gospodarstwa chłopskie⁶ – w swoim czasie z trudem wykupione od obszarników – władza ludowa zarekwirowała. Zaś dotychczasowych ich użytkowników zobowiązano uprawiać je za niskie wynagrodzenie. Majątki liczące ponad 300 *purwietów* (ok. 110 ha) przekształcone zostały w sowchozy. Wkrótce było ich już prawie 250. Robotnicy sowchozowi praktycznie nie otrzymywali pensji. Ich ośmiogodzinny dzień pracy (kontrolowany według określonych norm) wynagradzany był produktami rolnymi. Prawie całą produkcję wiejską, zwłaszcza zbożową, w imieniu władz, przejmowali ustanowieni w tym celu bolszewicki komisarze.

Próba przekształcenia ziemi we własność państwową poprzez jej nacjonalizację, likwidacja obszarnictwa i „kułactwa” (rozumianego jako własność średniorolna) czy zniesienie opłat dzierżawnych za użytkowane przez rolników grunty – miały być zasadniczymi i akceptowanymi przez społeczeństwo wiejskie pozytywnymi przemianami. Rewolucyjna reforma miała doprowadzić do nawiązania ścisłych relacji pomiędzy mieszkańcami łotewskich miast i wsi, czyli do doktrynalnego sojuszu robotniczo-chłopskiego. Z oczywistych względów, wynikających z czasowych, na szczęście krótkich rządów probolszewickiego rządu łotewskiego, jak i fakt, że władze nie podjęły się bezpłatnej parcelacji ziemi pomiędzy bezrolnych mieszkańców wsi – sojusz takowy nawet nie zaistniał. Cała „radziecka” koncepcja polityki rolnej szybko upadła. Stąd nie udał również zamysł praktycznej i całkowitej – w rozumieniu bolszewików – likwidacji pozostałości feudalizmu na łotewskiej wsi.

W sytuacji, gdy zniszczonej wojną Łotwie zagrażał powszechny głód, chłopom nie pozwolono również na wolny obrót produktami rolnymi. Żywności brakowało już w miastach, a nade wszystko w Rydze, co doprowadziło do przejawów buntu robotników, niezamożnych mieszkańców miast i samych wieśniaków.

W odwecie rząd Stučki zaczął szukać „szkodników” i stosować bezwzględny terror. W wyniku nieuzasadnionych podejrzeń, jako wrogów władzy radzieckiej, aresztowano i rozstrzelano około pięć tysięcy osób. „Czerwony terror” zmusił do ucieczki w lasy wielu Łotyzy i zorganizowania *armii zielonych*, która podjęła partyzancką metodę walkę z bolszewikami. Trzymiesięczne funkcjonowanie *Iskolatsu* Stučki ukazały realną groźbę działań ekonomiczno-politycznych

⁶ Dekret „O nacjonalizacji i użytkowaniu ziemi oraz o zarządzaniu ziemią” częściowo nie dotyczył małorolnych chłopów, którzy, o ile podporządkowaliby się zarządzaniu władz i zobowiązaliby się do gospodarowania według jej poleceń, tym czasowo mogli zachować ziemię, ograniczony inwentarz i proste narzędzia.

probolszewickich władz na Łotwie, w przypadku, gdyby to właśnie one ostatecznie zatriumfowały, a bolszewicy przejęli całość władzy.

Przybywszy z Armią Czerwoną na Łotwę strzelcy łotewscy (liczący 8–9 tys. żołnierzy) zaczęli powoli uświadamiać sobie, że bolszewik Stučka właściwie działa przeciwko interesom narodowym. Większość z nich porzuciła więc formację i bolszewicką armię. Jednak wielu w niej pozostało. Reakcja jej dowództwa była natychmiastowa. Tak zwane czerwone pułki strzelców łotewskich, z których dwie jednostki w sile 2,8 tys. żołnierzy odegrały już w czasie rewolty październikowej w Piotrogradzie istotną rolę, służąc jako gwardia przyboczna przywódców październikowego przewrotu, pośpiesznie odesłano z powrotem do Rosji. Po przeformowaniu, już jako Radziecka Łotewska Dywizja Strzelecka (23–24 tys. żołnierzy), pod dowództwem Jukumsa Vācietisa, została ona wysłana na front. Tą pierwszą dywizję łotewską, sformowaną w ramach Armii Czerwonej, wiosną 1918 r. skierowano na najtrudniejsze odcinki walk z białogwardziстами. Różne jej jednostki walczyły pod Moskwą, inne pod Jarosławiem, na Uralu i Białorusi, nad Wołgą. Jeszcze inne – ochraniały najważniejsze obiekty i ważne persony wśród zwycięskich rosyjskich i łotewskich bolszewików.

Organizowanie władz centralnych

W momencie podchodzenia czerwonoarmijnych pod Rygę rząd Ulmanisa ewakuował się do Liepāja. Niemieckie władze okupacyjne wszelkimi sposobami starały się utrudniać wykonywanie jego obowiązków. Planom Niemców nie odpowiadała ogłoszona przez Ministerstwo Obrony mobilizacja, zwłaszcza, że w dogodnym momencie zamierzali oni przechwycić władzę. Mimo to, do narodowego batalionu łotewskiego udało się zwerbować około 3 tys. ludzi. W rezultacie wspomnianej umowy o tworzeniu łotewskich sił zbrojnych od 14 lutego 1919 r. batalion podlegał głównodowodzącemu wojskami zachodniej Kurzeme generałowi von der Goltzowi, rozpolitykowanemu generałowi, który wcześniej pomagał rządowi Finom pokonać bolszewików. Jego późniejsze rozkazy w wielu momentach świadczyły o jawnie wroгим stosunku do łotewskiego rządu tymczasowego.

Już na początku stycznia 1919 r. Ulmanis udał się z misją zagraniczną do Danii, Szwecji, Finlandii, Estonii i Litwy, informując o aktualnej sytuacji w kraju.⁷ Szef tymczasowego rządu podpisał tam kilka porozumień, z których ważne znaczenie dla przebiegu dalszych walk miała umowa wojskowa łotew-

⁷ Ulmanis odwiedził Kopenhagę, Stockholm, Helsinki, Tallinn i Kowno. W jej efekcie poseł angielski w Kopenhadze obiecał broń, Litwa zaproponowała pożyczkę w wysokości 3 milionów niemieckich marek, a z Estonią zawarto porozumienie obronne o ważkim znaczeniu dla przebiegu przyszłych walk. W końcu lutego, stacjonująca w Liepāja angielska flota, przekazała Rządowi Tymczasowemu kilka tysięcy karabinów i kilkadziesiąt dział.

sko-estońska. Estończycy zobowiązali się zaopatrywać w broń stacjonujących w Estonii łotewskich żołnierzy szykowanych dla prowadzenia walk z czerwonoarmistami w północnej części Vidzeme. Stworzoną z nich Brygadę Północnołotewską podporządkowano estońskiemu dowództwu operacyjnemu, zaś komendantem oddziałów łotewskich został kapitan Jūrgis Zemians. Był to jak najbardziej przyjazny gest ze strony Estończyków, którzy sami wspomagani przez Finów już prawie rozbili bolszewików. W zamian za tę pomoc – także w walkach z niemiecką *Landwehr* – Ulmanis obiecał przekazać Estonii 12 spornych, nadgranicznych gmin.

Z początkiem marca 1919 r. niemieckie dowództwo zachodniego Kurzeme zdecydowało o podjęciu generalnego natarcia na Armię Czerwoną nad rzeką Venta. Operacja wyzwolenie Kurzeme postępowało szybko i w końcu marca osiągnięty został brzeg rzeki Lielupe, wyznaczającą linię frontu. Powszechnie spodziewano się szybkiego rozpoczęcia natarcia na Rygę, ale dowództwo wojsk niemieckich znacząco opóźniało tę operację i nie spieszyło się z wydaniem odpowiedniego rozkazu. Wydaje się, iż powód był jasny. Oto bowiem w tej fazie Wojny Wyzwoleńczej nadbałtyccy Niemcy zdali sobie sprawę z tego, że nadszedł ostatni moment na zapewnienie sobie warunków dla kontynuacji starych rządów na Łotwie. Wiadomym już powszechnie było, że ich celem stało się stworzenie, opartego o nadbałtyckich krewniaków, niezależnego księstwa lub państwa łotewskiego związanego z Republiką Weimarską. Stąd, przed spodziewanym rozkazem do podjęcia ofensywy, za wiedzą i cichym przyzwoleniem von der Goltza, grupa niemieckich autochtonów postanowiła obalić rząd Ulmanisa.

Próba przewrotu miała miejsce 16 kwietnia 1919 r. w Liepāja, gdzie aktualnie znajdowali się ministrowie tymczasowego rządu. Pod osłoną „Żelaznej Dywizji” oddział *Landwery*, dowodzony przez kapitana Hansa von Manteuffla, rozbroił niewielką łotewską jednostkę osłonową kwaterującą w mieście, zajął siedziby urzędów i przygotowywał się do aresztowania członków gabinetu Ulmanisa. Ostatniego zamierzenia nie udało się zrealizować ponieważ premier wraz z ministrami zdążył schronić się na statku misji angielskiej „Saratow”. O niepowodzeniu planu zamachowców przesądziła nie tylko pomoc Anglików. Pełne poparcie dla Ulmanisa zgłosiły wszystkie łotewskie narodowe oddziały wojskowe i ich dowódcy.

Organizatorzy przewrotu długo szukali chętnych do sformowania posłusznego sobie „rządu łotewskiego”. Ostatecznie – 11 maja – do pełnienia funkcji prezesa rady ministrów z nadania Niemców udało się skłonić pisarza i pastora Andreusa Niedra.⁸

⁸ W jego skład weszło sześciu Łotyszów i czterech Niemców, a jedynymi, którzy go poparli byli gen. von der Goltz i nadbałtyccy niemieccy ziemianie.

Tak więc w maju 1919 r. na Łotwie funkcjonowały trzy rządy: popierany przez aliantów Rząd Tymczasowy Ulmanisa, probolszewicki rząd Stučka oraz proniemiecki, wspierany przez miejscowych bałtyckich Niemców, rząd Niedra.

Wydaje się, że większość społeczeństwa łotewskiego, na pewno zaś wojsko, a także państwa Ententy, jednoznacznie opowiedziały się za rządem stworzonym 18 listopada 1918 r. – bowiem Stučka oparł się na Armii Czerwonej, a Niedra – na siłach niemieckich. Dalszy bieg wydarzeń pokazał, że to właśnie temu pierwszemu dane było zbudowanie polityczno-prawnych podstaw niezależnego państwa.

Zaraz po kwietniowej próbie zamachu na Ulmanisa i jego ministrów rozpoczęło się natarcie *Landwehry* na Rygę, które wyparło z miasta bolszewickie jednostki, zaś łotewska brygada dowodzona przez Jānisa Balodisa zmusiła czerwonoarmistów do odwrotu w stronę Daugawy i weszła do Rygi dzień później. Wraz z wycofującymi się, pokonanymi oddziałami, miasto opuścił Stučka, przenosząc się zrazu do Krustpils, a następnie do Rēzekne.

W międzyczasie, w ciągu jednej doby, Niemcy bez śledztwa i sądu aresztowali wielu ryżan pod zarzutem udzielania pomocy bolszewikom. W wyniku tej samowolnej akcji rozstrzelano kilkudziesięciu niewinnych mieszkańców miasta. W odróżnieniu od wcześniej szalejącego „czerwonego terroru”, wydarzenia te w historii przyjęto określać mianem „białego terroru”. Dopiero po kilkukrotnych interwencjach Balodisa i przedstawicieli państw Ententy (głównie Kennarda) dowództwo niemieckie ograniczyło samowolne egzekucje. W sumie aresztowano kilka tysięcy ludzi.

Równoległe z walkami o Rygę toczyły się boje w Vidzeme, które, po ciężkich walkach, w początkach lipca znalazło się pod kontrolną Łotyszy. Fakt powyższy umożliwił dowództwu łotewskiemu podjęcie przygotowań do operacji wyzwolenia Latgale. Ale plan nie mieścił się w politycznej strategii niemieckiego dowództwa, która zakładała, że po wyparciu ze stolicy Rosjan, nastąpi umocnienie na Łotwie władzy proniemieckiego rządu Niedra.

Warto wspomnieć, iż w trakcie walk frontowych tyły Armii Czerwonej atakowała „leśna armia”, złożona z ludzi, którzy z własnej inicjatywy podjęli walkę na okupowanych terytoriach. Partyzanci mieli nieco ułatwione zadanie z uwagi na fakt, że działalność bolszewików na wsi zawiadła początkowo oczekiwania grupy ich chłopskich zwolenników.

Dalszemu posuwaniu się oddziałów *Landwehry* i „Żelaznej Dywizji” na północ, przeszkodziła wspólna akcja oddziałów estońskich i żołnierzy zorganizowanej staraniem Ulmanisa i Zemitansa wspomnianej Brygady Północnołotewskiej.

Starając się wprowadzić w życie swoje plany Niemcy zdecydowali się na otwartą już konfrontację z jednostkami łotewskimi i estońskimi. Do pierwszych potyczek doszło na początku czerwca. Niedra wydał oświadczenie insynuujące, iż Estończycy to zaborcy i najeźdźcy, a brygada Zemitansa to bolszewiccy zwo-

lennicy Rosji. Następnie niemiecki sztab skierował do Cēsis kilka oddziałów *Landwehry*, w którym stacjonował, wchodzący w skład Brygady Północnołotewskiej, pułk pod dowództwem Krišjānisa Berkisa.⁹

6 czerwca nastąpił atak *Landwehry*. Przeważające siły wroga zmusiła żołnierzy Berkisa do odwrotu. Zrazu do miasta weszły wojska niemieckie, ale ostatecznie boje o miasto zakończyły się 21 czerwca sukcesem Łotyszy i wspierających ich Estończyków. Kampania cēsiska, nazwana została przez jej uczestników „historycznymi bojami cēsiskimi”. Tu bowiem Łotysze po raz pierwszy odnieśli zwycięstwo, pokonując niemiecką „samoobronę”. Fakt ten wyjaśnić można nie przewagą wojskowo-techniczną (bo ta była po stronie przeciwnej), ale patriotyczną postawą żołnierzy i sprawnemu dowodzeniu dowódcy estońskiej 3. dywizji, Estończykowi gen. Ernstowi Põddera, oraz Łotyszom – pułkownikowi Zemitanisowi i pułkownikowi-porucznikowi Berkisowi.¹⁰

Po bitwie, sojusznicy zachodni wydali polecenie ewakuacji z Rygi oddziałów *Landwehry*, a pochodzącym z Łotwy niemieckim żołnierzom – nakaz opuszczenia jej terytorium. Działalność swą zawiesił rząd Niedre, co w praktyce oznaczało jego upadek. W wyniku decyzji szefa misji brytyjskiej wojska niemieckie miały opuścić również Liepāja.

W tej nowej dla siebie sytuacji Rząd Tymczasowy mógł ponownie podjąć swoje prace. Ulmanis wraz z ministrami przybył więc do Liepāja, a do Rygi przyłynął 8 lipca na pokładzie wspomnianego już „Saratowa”. Czekало go trudne zadanie, przede wszystkim zaś dalszej rozbudowy sił zbrojnych. Ponadto musiał on zatroszczyć się także: o organizację urzędów państwowych, stworzenie podstaw dla rozwoju gospodarki narodowej i warunków dla normalnego życia mieszkańcom kraju. Wszystko to wymagało środków finansowych, a których uzyskanie było niezmiernie trudne.

Podnoszące prestiż rządu tymczasowego zwycięstwo cesiskie nie było jednak jeszcze równoznaczne z wyeliminowaniem niemieckiej presji na Łotwę. Nadal głównym zadaniem pozostawało wyzwolenie okupowanej przez armię bolszewicką Latgale, która mogłaby być już wolna latem 1919 r., gdyby nie musiano toczyć walk z niemiecką ofensywą na północy Łotwy.

Podjęcie walk w Latgale natychmiast po zwycięstwie pod Cēsis było jednak niemożliwe, ponieważ część wojsk łotewskich musiano przygotować do odparcia spodziewanego nowego ataku Niemców, albowiem von der Goltz (w tym czasie już tylko dowódca „Żelaznej Dywizji”) przygotował jeszcze jedno posunięcie

⁹ W tym samym czasie Berkis szybko powiększał pułk o zdemobilizowanych wcześniej żołnierzy. Wstąpili doń także słuchacze cēsiskiej i valmierskiej szkoły średniej, formując pułkową kompanię uczniów.

¹⁰ Wydarzenia rozgrywając się na Łotwie z uwagą obserwowali politycy Entanty. W ich interesie leżało bowiem jak najszybsze wyparcie bolszewików nie tylko z Łotwy, ale i pokonanie ich w samej Rosji, a zagmatwana sytuacja polityczno-wojskowa w krajach bałtyckich niejako umożliwiała bolszewikom wzmocnienie ich rządów w samej Rosji.

skierowane przeciwko młodemu państwu. Wprawdzie niemiecko-łotewskie zawieszenie broni przewidywało ewakuację wszystkich wojsk niemieckich z Łotwy, to jednak dowódcy oddziałów *Landwehry* i „Żelaznej Dywizji” znaleźli sposób omińnięcia skutków tej decyzji. Goltz rozkazał swoim podkomendnym zmienić mundury na rosyjskie i wstąpić do Zachodniej Armii Ochotniczej, którą dowodził eksRosjanin, białogwardyjski pułkownik Paweł Michajłowicz Bermond-awałow.¹¹

Podjąwszy walkę z bolszewikami Bermond skierował swoje siły na linię Daugavpils – Wielkie Łuki. Tę właśnie siły – Rosyjską Zachodnią Ochotniczą Armię – postanowił wykorzystać Goltz. Unikając przymusu opuszczenia Łotwy Goltz i zwerbowani przez niego żołnierze wstąpili do oddziałów Bermonda, stając się „Ruskami”. Pod rozkazami Goltza i Bermonda znalazło się około planował jej powiększenie, podbój Łotwy i Estonii, rozbitcie Rosji Radzieckiej i przywrócenia tam ustroju monarchicznego, co miało następnie doprowadzić do związku Rosji i Niemiec. A po jego stworzeniu, jak mówił, wywołać nową wojnę z Anglią i Francją. Co ciekawe, jego szeroko zakrojone i jakże fantazyjne plany popierały stosunkowo szerokie kręgi Niemców w samej Republice Weimarskiej, nie wspominając już, co oczywiste, o niemieckich autochtonach zamieszkujących nadbałtycki region.

Goltz i Bermond zmienili kierunek operacyjny. Postanowili rzucić gros swych sił na Rygę. *Bermond*owcy zaatakowali miasto 8 października 1919 r., a ponieważ ich przewaga była na tyle duża, to po dwudniowych walkach Łotysze zmuszeni zostali do wycofania się na prawy brzeg Daugawy. Wrogie wojska zajęły Pārdaugavę (pol. Zadźwinie), zaś brzegi rzeki stały się linią ognia, na której przez miesiąc toczono ciężkie walki.

Generalny atak łotewski na całym froncie nastąpił 3 listopada. Działania piechoty wsparła flota sprzymierzonych. Po tygodniowych, zaciętych walkach, walcząc o każdą ulicę, Łotysze zdobyli Torņakalna i zmusili przeciwnika do odwrotu na pozycje pod Olaine. Zaś po wyparciu *bermond*owców z Zadźwinia – rankiem 11 listopada 1919 r. – bicie dzwonów ryskich kościołów oznajmiło moment zwycięstwa. Oba brzegi Daugawy ponownie znalazły się w łotewskich rękach. Ryga była wyzwolona. Dzień zakończenia bitwy o Rygę – 11 listopada (tzn. *Dzień Lāčplēšisa*) – wkrótce ogłoszony został świętem armii łotewskiej.

Wypierając oddziały niemieckie siły łotewskie kontynuowały ofensywę w celu całkowitego wyparcia nieprzyjaciół z Latgale. Mimo nacisku przedstawicieli państw sprzymierzonych na Rząd Tymczasowy, by ten doprowadził do

¹¹ Wiadomym było, że nowa zachodniorosyjska „biała” armia, wspierana przez zachodnich sojuszników, była tworzona również z rosyjskich żołnierzy wziętych do niewoli i przebywających w obozach jenieckich w Niemczech. Także z rosyjskich emigrantów. Uzyskawszy materialną pomoc i polityczne wsparcie ze strony niemieckiej prawicy (socjaldemokracji Gustawa Noskego) żołnierze ochotniczej armii przeniknęli do Kurzeme przez będący od czerwca 1919 r. pod aliancką kontrolą port w Lepāja.

rozejmu, Łotysze nie przyjęli takiego rozwiązania, nawet gdy 20 października następca Goltza i pełnomocnik rządu niemieckiego gen. Eberhard ogłosił, że przejmuje dowództwo nad armią Bermondta i zobowiązuje się przerwać działania wojenne. Władze łotewskie nie podjęły też oferty zawieszenia broni. W wydanym oświadczeniu 25 października stwierdziły, że zrywają stosunki dyplomatyczne i odwołują swoich przedstawicieli przy rządzie niemieckim oraz że Łotwa nadal pozostaje w stanie wojny z Niemcami.

Pozostający w odwrocie nieprzyjaciół próbował jeszcze atakować Liepāja, ale został rozбитy przez siły lokalne. 28 grudnia 1919 r. niedobitki *bermondtców* ostatecznie zmuszone zostały do opuszczenia granic Kurzeme i Zemgale.

Koniec roku przyniósł więc sukces w walce z jednym wrogiem, którego pokonano i zmuszono do opuszczenia ziem łotewskich, jak również dewaluację jego projektu ich podziału pomiędzy bolszewicką Rosję i Niemcy – zawarty w tekście bolszewicko-niemieckiego traktatu pokojowego z marca 1918 r.¹²

W granicach przysługującego państwa pozostawał jednak wróg drugi – bolszewicki. Znajdował się on na terenie okupowanej Latgale.

Polskie wsparcie wojskowe w walkach z bolszewikami w Latgale

Po pobiciu Rosyjskiej Armii Zachodniej Łotysze podjęli się akcji wyzwolenia Latgale. Mimo przewagi ilościowej operującej tu armii bolszewickiej spodziewano się, że walki w Latgale będą łatwiejsze, tym bardziej, że łotewscy żołnierze uzyskali już niezbędne doświadczenie bojowe nabyte w poprzednich kampaniach. Pod uwagę brano także fakt, iż 30 grudnia 1919 r. rząd Ulmanisa zawarł umowę z rządem polskim o wspólnej wojskowej akcji zaczepnej,¹³ a podczas pobytu szefa łotewskiego MSZ w Warszawie, w trakcie spotkania z premierem RP Ignacym Janem Paderewskim, ten ostatni *de facto* uznał państwo łotewskie.¹⁴ Wszystko to umożliwiło nawiązanie dobrych stosunków pomiędzy Rygą i Warszawą.¹⁵

¹² Traktat pokojowy z Niemcami Łotwa ostatecznie podpisała 15 lipca 1920 r.

¹³ Jeszcze w połowie października w Warszawie i Wilnie gościł minister spraw zagranicznych Zigfrīds Maria Meierovics, prosząc o wsparcie planów swego rządu. Spotkał się z Józefem Piłsudskim, który uzależnił pomoc od porozumienia z rządem litewskim.

¹⁴ Zob. P. Łossowski, *Łotwa nasz sąsiad. Stosunki polsko-łotewskie w latach 1918–1939*, Warszawa 1990, s. 8–9.

¹⁵ Poza dyskusyjnymi poglądami Studnickiego, który pisał, że rząd polski: „Tym samym uznał prawo Łotwy do Inflant, dawniej polskich”, ponieważ: „był opanowany ideą powołania do życia Związku Bałtyckiego /.../ Okres bolszewicki w Dyneburgu jakby preparował kraj dla przyszłego panowania łotewskiego, tępiąc polskość. Katami, oprawcami, komisarzami bolszewickimi byli przeważnie Łotysze” – zob. W. Studnicki, *Zarys państw bałtyckich*, Warszawa 1923, s. 93. Faktem pozostaje natomiast to, iż już pod zajęciem Dyneburga przez polskie oddziały Latgale zostało oddane Łotyszom bez gwarancji poszanowania

Zgodnie z łotewsko-polską umową sztab generalny WP wysłał polskie oddziały do akcji, prosząc jedynie o zapewnienie aprowizacji dla żołnierzy i furazów dla koni. Natomiast dodatkowe porozumienie przewidywało, że Polska nie będzie pretendować ani do uwolnionych terytoriów, ani do zdobytego w trakcie walk sprzętu wojskowego.¹⁶

3 stycznia 1920 r. połączone siły polsko-łotewskie (30 tys. żołnierzy polskich, 10 tys. łotewskich) przeszły do natarcia. Tego samego dnia zdobyto Daugavpils.¹⁷ W rezultacie drugiej, podjętej 21 stycznia polskiej ofensywy, oddziały Armii Czerwonej zmuszone zostały opuścić także Rēzekne. Wraz z nimi z miasta ewakuował się Stučka, który razem z członkami swego gabinetu udał do Moskwy. Oznaczało to pełne wyzwolenie Łatgale i koniec działalności probolszewickiego rządu Stučki (wcześniej, jak sygnalizowano, los taki spotkał proniemiecki rząd Niedra).

Wymowa zwycięskiej polsko-łotewskiej ofensywy była jednoznaczna. Udzielając wymiernej, bezpośredniej pomocy wojskowej Łotyszom Polacy potwierdzili fakt istnienia niepodległego młodego łotewskiego państwa.

Traktat pokojowy z Rosją Radziecką

Główne rokowania pokojowe przedstawiciele Łotwy z bolszewikami trwały ponad pół roku. Układ podpisano 11 sierpnia 1920 r. w Rydze. Jego drugi artykuł głosił, że: „*Rosja bezwarunkowo uznaje niezależność, samoistnienie i suwerenność państwa łotewskiego i zrzeka się dobrowolnie na wsze czasy wszystkich praw, które należały do Rosji w odniesieniu do narodu łotewskiego i terytorium...*”¹⁸. W tym sensie Rosja Radziecka rezygnowała więc ostatecznie z Priłbaltyki, Polski, Finlandii i Ukrainy.

W stosunku do łotewskich emigrantów zapis traktatu uznawał ich prawo powrotu do ojczyzny, a także zwrot wywiezionych na początku wojny z Łotwy wartości materialnych i urządzeń.

przez nowe władze praw mniejszości polskiej i jej własności. Jak również i to, że jeszcze przed nadejściem bolszewików wielu polskich ziemian musiało opuścić ten okręg..

¹⁶ Propozycja bezpośredniego wsparcia militarnego wyszła ze strony Warszawy. Początkowo była ona mało realna, ponieważ droga odsieczy dla Rygi prowadziła przez Litwę, której rząd nie udzielił zgody na przepuszczenie oddziałów polskich przez swoje terytorium.

¹⁷ W początkach stycznia wojska E. Rydza-Śmigłego znalazły się w Dyneburgu, a 1 kwietnia, zgodnie z umową, wycofały się, pozostając jedynie oddział forteczny. – W. Studnicki, op. cit., s. 118.

¹⁸ Pełny tekst układu pokojowego z 11 sierpnia 1920 r. – zob. w: *Документы внешней политики СССР*, Москва 1959, t 3, no. 12, c. 28–41; także *History of Latvia the 20th Century*, Jurmala 2006, p. 512–513 (wyciąg).

Wojna wyzwolenicza trwała prawie dwa lata (628 dni). Z jednej strony pochłonęła wiele ofiar i doprowadziła do znacznych strat materialnych, ale z drugiej – w walce okrzepła świadomość narodowa Łotyszy.

W trakcie wojny światowej i Wojny Wyzwolenczej Łotysze ponieśli katastrofalne straty ludnościowe. W latach 1914–1920 nastąpił spadek liczby ludności z ponad 2,6 tys. do 1,6 tys. – tj. o ok. 37% – co oznaczało relatywnie najwyższe wojenne straty biologiczne spośród wszystkich narodów.

Podobnie – jak i pozostałe kraje nadbałtyckie – Łotwa wyszła z wojny poważnie zdewastowana. Już w 1915 r., po zakończeniu niemiecko-rosyjskich działań wojennych, 1/3 wcześniej ziem uprawnych leżała odłogiem. Poza zniszczeniami wojennymi warunki startu gospodarczego Łotwy, Litwy i Estonii pogarszał fakt utraty rosyjskiego rynku zbytu i brak wsparcia ze strony państw zachodnich. Dlatego też odbudowa kraju musiała być okupiona ogromną determinacją. I takim, z ogromnymi wyrzeczeniami społecznymi rzeczywiście, kraj ten był.

Pierwsza Republika Łotewska

Według dokonanego 14 czerwca 1920 r. spisu ludności nowo powstałe państwo liczyło 1.596 tys. mieszkańców, a w półtora roku później (spis z 1 stycznia 1922 r.) już 1.856 tys. Wzrost ten powodowany był przede wszystkim reemigracją uchodźców. Z ok. 600 tys. rzeszy migrantów z okresu lat 1915–1916 w latach 1919–1925 do kraju powróciło ok. 200 tysięcy.

Zgodnie z oficjalnymi danymi Łotysze stanowili ok. 72,7% ludności kraju (82% ludności Liwonii, 83% Kurzeme, 78% Zemgale, 53% Latgale), zaś Niemcy ok. 6% – co było liczbą zdecydowanie zaniżoną w porównaniu ze spisem rosyjskim z 1897 r.¹⁹ Innymi narodowościami zasiedlającymi kraj byli: Rosjanie (91,5 tys., w tym 73 tys. starowierców i 3 tys. prawosławnych), Żydzi – blisko 25 tys., Białorusini – 66 tys., Niemcy – 58 tys. oraz Polacy – 52 tysiące.

Miastem wieloetnicznym i wielokulturowym była, jak i wcześniej, Ryga – w 55% zamieszkała przez Łotyszy, w 15% przez Niemców, w 14% przez Żydów, w 5% przez Rosjan, w 4% przez Polaków²⁰ i w 3% przez Litwinów.

¹⁹ Wg Studnickiego: „Niemieckości na Łotwie jest znacznie więcej niż Niemców. Powszechną znajomość języka niemieckiego widzimy wśród inteligencji i półinteligencji Livlandii i Kurlandii i całego duchowieństwa protestanckiego. Łotysze nazywają Niemców nadbałtyckich „baronami” – zob. W. Studnicki, op. cit., s. 91.

²⁰ „Polacy w Inflantach są żywiołem historycznym tam zakorzenionym. Wielka własność ziemską znajdowała się do 1862 r. wyłącznie w rękach polskich. Dzierżawcami majątków polskich i niepolskich byli nieomal wyłącznie Polacy. Miasta inflanckie, zwłaszcza Dyneburg, miały znaczną liczbę inteligencji polskiej i jeszcze znaczniejsze zastępy drobnego mieszczaństwa” – ibidem, s. 92.

Obszar łotewskiej I Republiki wynosił 65.791 km² i sąsiadowała ona z Rosją Radziecką, Estońską Republiką, Litwą i z Polską (na odcinku 113 km; ustaloną zgodnie z układem granicznym z 12 lutego 1929 r.; wytyczoną dopiero 22 września 1936 r.). Ponadto Łotwa dysponowała 494 km wybrzeżem morskim.

Było oczywiste, że końcowa faza Wojny Wyzwoleńczej i jej zakończenie doprowadziły do zrodzenia się kwestii międzynarodowego uznania Łotwy jako, nie istniejącego w tym momencie jeszcze, niepodległego i w pełni suwerennego państwa – jako podmiotu prawa międzynarodowego. W polityce zewnętrznej władzom młodego państwa początkowo trudno było uzyskać dlań prawnomiędzynarodowy status. O nim decydowały zwycięskie państwa Entanety, a więc przede wszystkim postawa decydujących kręgów politycznych Francji, Anglii i USA wobec narodzin Łotwy. Miały one jeszcze nadzieję, że w rezultacie trwającej wojny domowej w Rosji bolszewicy zostaną rozbici i w byłym państwie carów zbudowany zostanie demokratyczny (?) ustrój.

Stąd wszystkie siły dyplomatów łotewskich, skierowane na uznanie Łotwy *de jure*, w 1918 r. nie zakończyły się sukcesem.²¹ Na jesieni 1919 r. i pierwszej połowie 1920 r. kilka krajów, m.in. Polska, Litwa, Belgia i Francja formalnie zagwarantowały uznanie Łotwy *de jure*. Zwłaszcza ze strony Francji było to istotne, ponieważ Paryż dysponował największym w tym czasie (uznanym przez innych aliantów) wpływem w rozwiązywaniu „zaplątanych” kwestiach bałtyckich. Swoje znaczenie miał także i fakt, że Francuzi udzielili 13 bilionowej pożyczki w złotych rublach cesarstwu rosyjskiemu (jako członkowi Trójprzymierza) i nie chcieli tak wielkiej sumy pieniędzy utracić, a raczej „z procentem politycznym” odzyskać po jego upadku. Tak więc sprawa międzynarodowego uznania trzech nowo pozostałych republik była zależna od kilku uwarunkowań, niezależnych od nich samych.

Nadzieje dyplomacji łotewskiej związane z realizacją zapowiedzianej przez Polskę obietnicy uznania *dr jure* nie do końca mogłyby się sprawdzić. Na stanowisko Warszawy w tej kwestii wpływać musiał przyszły status ekonomiczny i etniczny dawniej polskiej Łatgalii. Początkowo władze II Rzeczypospolitej nie były przekonane o stabilności łotewskiej państwowości, która, jak podejrzewano, mogłaby „podlegać dyktatowi Rosji”. Dlatego też Polska nie była skłonna „podarować” Łatgalii i łatgalskiego największego miasta – Dyneburga.

Dla polityków z ulicy Wierzbowej było jasne, że podstawowym warunkiem uznania *de jure* Łotwy jest uregulowanie spraw na linii Ryga – Berlin i Ryga – Petersburg, czy to w formie układów pokojowych i czy innych umów bilateralnych. Te zaś zawarte zostały odpowiednio: z Niemcami – 15 lipca²² (jako doku-

²¹ Uznanie *de facto* do końca 1920 r. Łotwa otrzymała ze strony Finlandii, Francji, Japonii, Wielkiej Brytanii i Polski. – zob. R. Kwiecień, *Tożsamość Litwy, Łotwy i Estonii w świetle prawa międzynarodowego*, Warszawa 1997, s. 5.

²² Był to dokument kończący stan wojny, w którym był punkt odnoszący się do relacji wzajemnych w przyszłości wraz z akapitem zobowiązującym „niewspieranie i niedopuszczanie

ment kończący stan wojny) i z Rosją Radziecką – 11 sierpnia. Mimo to, uznanie prawnomiędzynarodowe Łotwy i dwu pozostałych państw bałtyckich nie stało się jeszcze faktem. Gdy jednak w końcu 1920 r. stało się jasne, że w Rosji umocniła się władza bolszewików, rządy zachodnie zmieniły wcześniejsze swoje zachowawcze stanowisko.

W trakcie posiedzenia Sojuszniczej Rady Najwyższej 26 stycznia 1921 r. Francuzi, Brytyjczycy, Włosi, Belgowie i Japończycy jednogłośnie i bezwarunkowo postanowili uznać Łotwę *de jure*. Do tego aktu przyłączyła się również Polska,²³ co jednak z jednej strony obrazowało brak jednoznaczności opinii w MSZ wobec krajów bałtyckich, jak i uleganie priorytetom ówczesnej polityki Francji, a z drugiej – starania Warszawy do doprowadzenia do sojuszu wojskowego polsko-łotewskiego o antyradzieckim ostrzu. Cel ten wyznaczała tocząca się ze zmiennymi kolejami wojna bolszewicko-polska, jak również zamysł stworzenia nad Bałtykiem związku polityczno-wojskowego państw z wyłączeniem Litwy. W następnych dniach do uznania państwowości Łotwy dołączyły Finlandia i inne kraje. Dopiero po upływie pół roku, tj. 28 lipca 1921 r. na krok taki zdecydowały się Stany Zjednoczone. Zaś 21 września Łotwa została przyjęta do Ligi Narodów jako pełnoprawny jej członek.²⁴

W 1920 r. łotewski rząd tymczasowy zainicjował prace nad reformami wewnętrznymi kraju. Pierwszym, znaczącym wewnątrzpolitycznym wydarzeniem

do jakichkolwiek prób zmian granic i sił wewnętrznych, mogących być użytych przeciwko prawowitemu rządowi z jednej lub z drugiej strony” – *History of Latvia*, p. 139.

²³ Jak pisze P. Łossowski: „Koła wojskowe opowiadały się stanowczo za postępującym zbliżeniem z tymi państwami [państwami bałtyckim – Litwą, Łotwą i Estonią – przyp. I.T.K.] za popieraniem ich na arenie międzynarodowej, za uznaniem *de jure*. Natomiast polskie MSZ prowadziło działania bardzo ostrożnie. Uzależniało posunięcia w tej sprawie od polityki francuskiej. Uważano, że Paryż jeszcze nieprędko uzna państwa bałtyckie, oglądając się na „białą Rosję”, w której rychłą odbudowę wierzył (...) Dowiedziawszy się w końcu 1920 r., że państwa zachodnie zdecydowane są uznać Łotwę i Estonię, poseł w Rydze, Witold Kamieniecki, podjął działanie na własną odpowiedzialność”. – za P. Łossowski, *Polityka II Rzeczypospolitej wobec państw bałtyckich*, „Przegląd Wschodni”, t. II, 1992/93, z. 4(8), s. 756–757.

²⁴ Antyłotewski W. Studnicki w 1923 r. pisał: „Państwo łotewskie jest zjawiskiem nieoczekiwanym, nieprzewidywanym przez samych Łotyszy, jest wypadkową szeregu zdarzeń nadzwyczajnych: rozbitcia Rosji i jej rozkładu wewnętrznego, antybolszewickiej akcji militarnej Niemców nadbałtyckich, zbrojnej pomocy Niemców w Rzeszy, interwencji Anglii, wojny polsko-rosyjskiej, zwycięstwa Polski. Żadnych tradycji państwowych nie posiadał naród łotewski, był obiektem, nie zaś subiektem historii. Polityka rusyfikacyjna, tamująca proces asymilacji Łotyszy przez Niemców nadbałtyckich oraz znaczny dzięki zamożności chłopów łotewskiego napływ synów włościańskich do warstw średnich krystalizowała narodowość łotewską. Przedstawiciele jej pragnęli kulturalnej autonomii, lecz w niepodległość nikt tam nie wierzył (...) Sprawa prowincji Nadbałtyckich w okresie wojny nie przejawiała się jako sprawa Łotwy i Estonii, ale jako sprawa tzw. Bałtów, tj. Niemców nadbałtyckich, którzy pod wpływem ucisku i szykan zapoczątkowanych w okresie rusyfikacji zerwali ze swą tradycyjną lojalnością wobec Rosji” – W. Studnicki, op. cit., s. 105.

były wybory do Zgromadzenia Ustawodawczego. Wybory do konstytuanty (łot. *Satversmes Sapulce*) odbyły w kwietniu 1920 r. Podstawowym celem prac Zgromadzenia Ustawodawczego stało się możliwie szybkie opracowanie ustawy zasadniczej. Powołanej w celu opracowania projektu konstytucji specjalnej 26 osobowej komisji przewodniczył Margērs Skujenieks.

Konstytucja (łot. *Satversme*) została przyjęta w jej ostatecznym kształcie 15 lutego 1922 r. Ustawa zasadnicza stanowiła, że Łotwa jest republiką demokratyczną, w której suwerenna władza należy do narodu. Szczegółowe „rozpracowanie” uchwalonej konstytucji zlecono stuosobowemu parlamentowi wybieranemu na trzy lata na podstawie pięcioprzymiotnikowej ordynacji wyborczej. Bierne i czynne prawo wyborcze otrzymali obywatele Łotwy, którzy ukończyli 21 rok życia.

Oprócz konstytucji Zgromadzenie Ustawodawcze przyjęło szereg innych ustaw. Zaś bardzo istotną była ustawa O Ustroju Rolnym z 16 września 1920 r., którą opracowała specjalna komisja do spraw rolnictwa – druga, po konstytucyjnej, najważniejsza komisja Zgromadzenia Ustawodawczego.²⁵

Do czasu wprowadzenia nowego prawa agrarnego, na będącej krajem rolniczym z typową ludnością wiejską Łotwie, 48% ziemi znajdowało się w posiadaniu prywatnych właścicieli (głównie niemieckich „baronów”) z czego tylko w 19% w Vidzeme i w 23% w Kurzeme była uprawiana.

Zgodnie z obowiązującą od września regulacją wszystkie majątki ziemskie (nie tylko należące bałtyckich Niemców), bez odszkodowania stały się własnością państwa i zostały włączone w Państwowy Fundusz Ziemi. W rękach dawnych właścicieli, tych którzy nie walczyli przeciwko łotewskiemu państwu, pozostawiono od 50 do 100 ha gruntów, a kościelnym pastoratom po 50 ha. Posiadłości przejęte przez państwowy fundusz ziemski, w którym zgromadzono blisko 52% gruntów (ok. 3.400 tys. ha), rozdzielone miały być pomiędzy nowych użytkowników (nie więcej jednak niż po 22 ha, tj. ok. 70 akrów na gospodarza), za niewielką opłatą – do 33 łatów na akr.

Ustawa określała sposób nadziału ziemi ze zgromadzonego funduszu-banku. W pierwszej kolejności mogli otrzymać i otrzymali ją ci bezrolni, którzy brali udział w walce o niepodległość, następnie chłopci bezrolni posiadający inwentarz oraz gospodarze małorolni. Zaś inwalidzi wojenni dostali ziemię bezpłatnie.

Ogółem rozparcelowano ok. 1,1 mln ha gruntów. Oprócz już istniejących 150 tys. starych gospodarstw (w 1905 r. było ich 83 tys.) powstało więc około 70 tys.²⁶ nowych gospodarstw różnej wielkości, umacniając w ten sposób łotewskie

²⁵ Warto podkreślić, że aż do 1929 roku ustawa była wielokrotnie nowelizowana i uzupełniana.

²⁶ Wg A. Svikisa utworzono ponad 54 tys. nowych gospodarstw o łącznej powierzchni 928 tys. ha. – por. A. Svikis, *Stosunki agrarne na Łotwie w okresie międzywojennym (1918–1940)*, Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych, Tom XL – Rok 1979, s. 29

chłoptwo. 6,5% z nich dysponowało gospodarstwami do 10 ha powierzchni, do 15 ha było ich 22%, a do 22 ha powierzchni najwięcej, bo 57% (większe stanowiły 13%). Ciekawostką tej reformy było wywłaszczenie nie tylko gruntów, ale także inwentarza zwierzęcego oraz będących na wyposażeniu majątków byłych właścicieli maszyn rolniczych i urządzeń rolno-przemysłowych (np. młynów, gorzelnii i browarów oraz sadów). Własności te, stanowiące mienie ruchome i nieruchome, dzielone były przez Centralny Komitet Ziemski, a nabywcami ich byli głównie przedstawiciele władz samorządowych, *aizsargowie*²⁷ i policjanci oraz urzędnicy. Co istotne – własnością państwową stały się także lasy.

W 1935 r. podział farmerskich gruntów ornych przedstawiał się następująco: gospodarstw do 10 ha było 9,5%, od 10 – do 50 ha – 68%, od 50 do 100 ha – 21%, a powyżej 100 ha – 3,5%.

Mimo zapewnień władz, iż reforma jest podyktowana li tylko sprawiedliwością społeczną, zmiana w obrazie rolnictwa miała *stricte* wymiar polityczny. Wydaje się bezdyskusyjne, że w tak realizowana reforma agrarna miała dwa polityczne ostrza – antyniemieckie i antypolskie. Chodziło bowiem o zlikwidowanie wielkiej własności obszarnej w Kurzeme i Liwonii, ponieważ dominowały tam wcześniej folwarki obszarników niemieckich oraz w Latgale – prawie wyłącznie polskich.²⁸ Tam też, w Latgale, reforma rolna zapoczątkowana w 1920 r. miała inne, specyficzne zabarwienie. Bowiem w rezultacie prężnego polskiego osadnictwa część niemieckich „baronów” i rodzimych Latgalów wcześniej uległa

²⁷ Nazwa formacji wywodzi się z łotewskiego słowa *sargat* /pol. ochrona/. Została ona powołana w 1919 r. przez Tymczasowy Rząd w celu sprawowania osobistej ochrony polityków i zapewnienia bezpieczeństwa władzom lokalnym. *Aizsargowie* podlegali bezpośrednio urzędującemu prezydentowi. Spełniali rolę gwardii narodowej. Zasięgiem swego działania przede wszystkim objęli okręgi pozamiejskie. Początkowo oddziały *aizsargów* składały się z ochotników. Po 1925 r. w szeregi gwardii mogły wstępować także kobiety. W końcu lat 20. zmieniony został zakres funkcjonowania tej paramilitarnej organizacji, by pełnić funkcję straży kolejowej, policji drogowej i straży przybrzeżnej ścigającej kontrabandę (straży granicznej). *Aizsargowie* odegrali istotną rolę w przewrocie Ulmanisa w 1934 r. W 1940 r., w ostatnich miesiącach niepodległości Łotwy, organizacja liczyła ok. 168 tys. osób. Nowe władze sowieckiej Łotwy rozwiązały *aizsargów* i deportowały w głąb Związku Radzieckiego ok. 80% spośród nich członków. Podczas niemieckiej okupacji odbudowali oni (w szczytkowej postaci organizację). Wielu byłych *aizsargów* wstąpiło do armii hitlerowskiej i do łotewskich formacji policyjnych. W 1990 r. władze odrodzonej Łotwy zaczęły wspominać o kwestii deportowanych na Syberię *aizsargów*. Mówiły o nich jako o członkach przedwojennej Gwardii Narodowej. – zob. A. Plankas, *Historical Dictionary of Latvia*, London 1997, p. 20–21.

²⁸ Historia osadnictwa polskiego obejmujących tereny współczesnej Łotewskiej Republiki zaczęła się w XVI w., od momentu przejścia władztwa polskiego w Liwonii, a zwłaszcza w Latgale. Za przejętym tam panowaniem przez Koronę Polską podążyło polskie osadnictwo obejmując obdarowywane majątkami rodziny szlacheckie z innych ziem Rzeczypospolitej, drobną szlachtę przyjeżdżającą z etnicznych terenów Polski oraz uczestników XIX w. powstań narodowych, którzy znajdowali w Latgale schronienie przed represjami caratu.

polonizacji. Większość ziem uprawnych była w rękach polskich. Ich posiadłości i wpływy polityczne zachowały się w Łatgalii nie tylko w czasach rosyjskich, ale aż do powstania niepodległego państwa łotewskiego w 1918 r. I chociaż skupieni w 1919 r. w Radzie Polskiej w Inflantach polscy ziemianie zabiegali, aby region ten został włączony do Polski, rząd w Warszawie nie wyraził swego zainteresowania tym postulatem. II Rzeczpospolita wysunęła jedynie roszczenia wobec sześciu gmin powiatu iłłuksztańskiego, ostatecznie z nich rezygnując po wypłacie odszkodowania 130 obywatelom polskim objętych powyższą radykalną reformą. Rekompensatę finansową rząd łotewski „nieoficjalnie” wypłacał po 1929 r. (porozumienie w tej sprawie podpisano 12 lutego) w ciągu ośmiu lat na ogólną sumę 5,4 mln złotych. Sądzić należy, że skłonność innego potraktowania byłych polskich właścicieli majątków w Łatgalii była rezultatem znormalizowanych i w miarę dobrze rozwijających się kontaktów na linii Ryga – Warszawa, jak również pamięci o wojskowej pomocy polskich władz w walkach z Armia Czerwoną.²⁹

Warto wiedzieć, że tylko niewielka część wsi w Latgale była czysto polska. Zamieszkiwała w nich zubożona szlachta zaściankowa. Wszystko to tworzyło na tym obszarze swoisty etnos narodowościowy i kulturalny regionalizm na czele którego stała inflancka szlachta. Jego zasadnicze elementy zachowały następne pokolenia, biorąc udział w polskich powstaniach narodowych, kultywując język i kulturę. Co ma miejsce także współcześnie.

Na terenie Latgale stosunki własnościowe w rolnictwie były bardziej skomplikowane niż gdzie indziej. Przed I wojną światową ziemie uprawne na terenie Latgale należały w pierwszej kolejności do Inflantczyków (niemieckich i polskich rodów szlacheckich) i gospodarzy – Łotyszy, którzy większość użytkowanych gruntów dzierżawili. Stąd też reforma agrarna realizowana w odniesieniu do Latgale stanowiła kontynuację procesu scalania gruntów wiejskich, zapoczątkowanego jeszcze za czasów carskich. Skomasowano 70 tys. gospodarstw o powierzchni 710 tys. ha). Jednakże przepis uzupełniający tekst podstawowej ustawy, znoszący dzierżawy, doprowadził do likwidacji podstaw bytu drobną szlachtę (a tej była większość, i byli to głównie Polacy!), bezpośrednio trudniącą się pracą w gospodarstwie i zbliżoną sposobem życia do miejscowych chłopów. Zabieg ten utrudnił proces rozwoju i utrzymania dotychczasowego poziomu łatgalskiej wieloetnicznej kultury, tradycji i obyczajów. Nie zapobiegł, jak chciały to ryskie władze, tendencjom separatystycznym odnotowywanym

²⁹ Jak wspomniano w początkach 1920 r. wojska polskie w decydującym momencie wspomogły Łotyszy w walkach, wypierając ostatecznie czerwonoarmistów z Latgale – *nota bene* historycznych Inflant Polskich. Gros zamieszkałej za Dźwiną ludności był pochodzenia autochtonicznego posługującego się językiem ludu, tzn. wschodnim dialektem języka łotewskiego. Etniczny obraz uzupełniała dominująca tam religia katolicka, będąca narzędziem umacniania się wpływu polskiej kultury, obyczaju i języka.

tam od wieku. Jak się wydaje argumenty o rolniczym przeludnieniu i braku samowystarczalności ekonomicznej chłopstwa miały znaczenie drugorzędne.³⁰

Sądzić należy, że o konieczności wprowadzenia w życie reformy agrarnej przez władze I Republiki zdecydowały jeszcze inne czynniki, może mniej ważne z punktu widzenia gospodarczego, a więc: partykularyzm partyjny (Kārlis Ulmanis stał na czele Związku Chłopskiego) oraz fakt, że już wcześniej bolszewicy Stučki zmiany w rolnictwie zapoczątkowali. Jest oczywistym, iż reforma(y) agrarna(e) w trakcie funkcjonowania międzywojennej Republiki Łotewskiej nie miały „rewolucyjnego” charakteru. Utrzymywały zasadę prywatnej własności ziemi, jako jedynej formy własności rolnej, umożliwiając nie tylko spekulowanie nią, ale i jej sprzedaż i kupno. Stan rolnictwa pozwalał na rozwój handlu produktami rolno-spożywczymi nie tylko na wolnym rynku krajowym, ale także na rynkach granicznych.³¹

Środowisko historyków łotewskich przyjęło określać ustrój polityczny Łotwy z lat 1920–1934 jako ustrój charakteryzujący republikę demokratyczną z systemem parlamentarno-gabinetowym z uwagi na to, że zgodnie z zapisem konstytucji władzę na Łotwie sprawowali wybrani przez naród przedstawiciele.

Drugi okres, obejmujący lata 1934–1940, zapoczątkowany zamachem stanu Ulmanisa dokonany w nocy z 15 na 16 maja 1934, a zakończony powstaniem sowieckiej Łotewskiej SRR nazywany jest różnorako. Najczęściej dla okresu rządów premierowsko-prezydenckich Kārlisa Ulmanisa często używa się terminu „rządy autorytarne”.

Z punktu widzenia prowadzonej polityki wewnętrznej owego czasu nie wydaje się to określenie w pełni zasadne. Były to bowiem rządy typowo dyktatorskie z elementami charakterystycznymi dla faszyzmu włoskiego. Łotwa w latach 1934–1940 nadal funkcjonowała formalnie jako demokratyczna republika, lecz była pozbawiona całej bazy dla funkcjonowania systemu demokracji jako takiej. Była państwem bez demokratów i demokratycznych instytucji czy prawodawstwa. Była „republiką bez republikanów”! Całością władzy nad społeczeństwem, administracją, ekonomiką, polityką wewnętrzną i zagraniczną, a nawet nad polityką kulturalną dysponował jeden ośrodek – „dwór” i osoba Kārlisa Ulmanisa. Dyktator ten kierował państwem niepodzielnie, wprowadzając różnego rodzaju restrykcje wobec każdego przejawu braku zdyscyplinowania lub śladu niezależności wśród osób z najbliższego kręgu współpracowników. Ci zaś bezkrytycznie

³⁰ Na polityczne podłoże tak radykalnej zmiany w stosunkach na wsi wskazuje w miarę obiektywny Georg von Rauch w pracy wydanej w 1970 r. (przekład ang. w 1974 r.) – zob. G. von Rauch, *The Baltic States. The Years of Independence. Estonia, Latvia, Lithuania 1917–1940*, Berkley and Los Angeles 1974, p. 87–91.

³¹ Ziemiaństwo, głównie Niemcy, niezadowoleni z krzywdzącej ich reformy rolnej, wnosili skargi do nowo powstałej Ligi Narodów. Ta jednak w 1925 r. definitywnie oddaliła ich materialno-prawne roszczenia.

wykonywali wolę egocentrycznego przywódcy, który sam określał się jako „wódz narodu i twórca potęgi państwa”.

Cechą charakterystyczną międzywojennego parlamentaryzmu do 1934 r. było to, że w zasadzie dwie partie odgrywały w nim najważniejszą i decyzyjną rolę. Były nimi konserwatywna, pragmatyczna i „narodowa” Łotewska Partia Chłopska z K. Ulmanisem, Hugo Celmiņšem i Z. Meierovicsem na czele oraz Łotewska Socjaldemokratyczna Partia Pracy, w której główną rolę odgrywali m.in. M. Skujenieks, Fēlikss Cielēns i Frics Menders. Ta druga – socjaldemokratyczna – mogła, aczkolwiek nie chciała współrządzić, a tym bardziej sama przejąć władzę wykonawczą. Była w permanentnej opozycji wobec rządów partii chłopskiej i częstokroć nawet zobowiązywała swych członków do niebrania udziału w wyborach. Mimo to zawsze zdobywała bardzo dużą liczbę głosów na swoich listach partyjnych. Stąd jej reprezentanci zajmowali wcale niemałą, zwykle drugą, liczbę foteli sejmowych.

Pierwszy parlament (łot. *saeima*) dokonał wyboru prezydenta państwa. Został nim Jānis Čakste. Ponownie wybrany w 1925 r. (pokonał samego Ulmanisa!) zmarł dwa lata później nie kończąc kadencji. Drugim prezydentem został adwokat Gustavs Zemgals, aktywny działacz społeczny i współtwórca państwa łotewskiego. Wiosną 1930 r. Zemgals zrezygnował z ponownego zgłoszenia swojej kandydatury, a siedzibę prezydencką w *Rīgas pils* w 1931 r. zajął adwokat Alberts Kviesis, powszechnie znany działacz samorządowy (pracował w 1917 r. w stworzonej w Tartu Kurzemskiej Radzie Ziemskiej) i polityk (minister w jednym z pierwszych rządów na początku lat 20.). Po raz drugi na stanowisko prezydenta Kviesis powołany został w 1933 r. Zajmował je do końca trzyletniej kadencji, tzn. do kwietnia 1936 r., przy czym przez dwa ostatnie lata był jedynie figurantem na Zamku. Jego rolę nieoficjalnie przejął sam Ulmanis.

Autorytet i władza Kārļa Ulmanisa opierała się na sile wojska, *aizsargach*, chłopach, części inteligencji i urzędnikach, którzy stanowili dobrze wynagradzane, ściśle zaplecze reżimu. Funkcje sejmu przejęła rada ministrów złożona z zaufanych ludzi. Dzieliła się ona na tzw. „mały gabinet” złożony z wpływowych osób reprezentujących różne grupy interesów i którego zadaniem było przygotowywanie projektów odpowiednich dekretów. Te przedstawiano na posiedzeniach „dużego gabinetu”, tj. rządu, przy czym ostateczna decyzja w sprawie wprowadzenia nowej regulacji prawnej należała ostatecznie do Ulmanisa. Charakterystycznym dla prac rady ministrów było porównanie go do chóru, który „śpiewał unisono nawet wtedy, gdy premier fałszował”³². Zaś rola konstytucyjnego prezydenta Republiki Łotewskiej po maju 1934 r. ograniczona została do roli reprezentacyjno-towarzyskiej.

Po przewrocie 1934 r. w organach samorządowych wzmocniona została jednoosobowa odpowiedzialność: w miastach – prezydentów (osobiście odpo-

³² *History of Latvia...*, p. 174.

wiedzialnych za kierowanie gospodarką miejską), a na wsiach – przez wyznaczonych przez władze centralne starostów.

Chociaż ci, którzy dokonali zamachu głosili, że wkrótce opracowana zostanie nowa konstytucja, jednakże na obietnicy się skończyło. Nie znowelizowano konstytucji z 1922 r., a na dodatek została ona „czasowo” zawieszona.

Chcąc być postrzegany jako „gospodarz kraju” prezydent państwa i premier rządu w jednej osobie nie zgłaszał obiekcji wobec kreowania go na „wodza narodu”. Taka rola propagandowo mu odpowiadała. Cieszył się on popularnością wśród szerokich warstw społeczeństwa dzięki powodzeniu swej polityki społecznej, ale przede wszystkim nacjonalistycznym hasłom skierowanym przeciwko mniejszościom, zwłaszcza niemieckiej, polskiej i żydowskiej.

Najważniejszą z idei tworzących program grupy skupionej wokół „wodza” Ulmanisa była idea stworzenia „czystego” państwa narodowego, którego konstrukcja odpowiadać miała charakterowi Łotyszy i kształtowaniu się łotewskiego narodu. Cel taki – jak głoszone – można byłoby uzyskać poprzez etniczną dominację Łotyszy w gospodarce, polityce, kulturze i oświacie. I która wychowywałaby ludzi w „duchu narodowym”. Stąd droga wiodła wprost do ograniczania autonomii mniejszości narodowościowych, stanowiących w tym czasie 1/4 część mieszkańców Łotwy. A w dalszej perspektywie – do łotyzacji i eliminacji wszystkiego, co nie nosiło łotewskich cech etnicznych. Hasło „łotewska Łotwa” miało mieć swoje istotne dla przyszłości (tej bliższej i tej dalszej) określone znaczenie. W ogólnych zarysach najcenniejszą grupą społeczną, zdolną przeprowadzić przemianę społeczeństwa w naród Ulmanis i jego zwolennicy uważali chłopstwo. Idealizowani i mitologizowani chłopcy byli więc traktowani jako podpora i opoka systemu. Byli gwarantami „nieśmiertelnej Łotwy”. Z przyczyn praktycznych ideą narodową ściśle wiązano z ideą przywództwa i antyideą zgniłej parlamentarnej demokracji. Oficjalna propaganda chwyciła się nawet takich metod, by kojarzyć Kārliisa Ulmanisa z przywódcą „wyznaczonym dla Łotyszy przez Boga”. Określenia „Wielki Siewca” czy „Największy mąż stanu w Europie” były na porządku dziennym.

Mimo ciemnych stron reżimowych rządów i braku podstawowych elementów demokracji, likwidacji pluralizmu politycznego i praktycznie braku legalnej opozycji, ostatnie pięćdziesiąt lat życia I Republiki przyniosło jej mieszkańcom poczucie stabilizacji politycznej i wzrost poziomu życia, spowodowanego rozwojem ekonomicznym kraju.

Dynamiczny rozwój ekonomiczny

Zgodnie z oficjalnymi statystykami, w momencie od momentu narodzin łotewskie państwo było już krajem rolniczym, w którym wśród zatrudnionych 66,2% stanowili pracownicy rolni i właściciele gospodarstw, 13,5% ludzi praco-

wało w przemyśle, a 8,5% w handlu i transporcie. Pozostałe 11,8% zatrudnionych było w usługach i wolnych zawodach. I takim krajem, typowo rolniczym, do 1940 r. Łotwa pozostawała. Stąd też, godnym odnotowania są osiągnięcia wielu sukcesów w sferze gospodarczej międzywojennej Łotwy.

Po uzyskaniu własnego państwa Łotysze skupili swą uwagę na tworzeniu zrębów życia ekonomicznego kraju. Aktywność gospodarcza mieszkańców zaczęła się jakby na nowo, ponieważ w okresie wojny światowej i w trakcie Wojny Wyzwoleńczej kraj, w dużym stopniu, został zrujnowany. Pola, sady, łąki były rozryte okopami, budynki zdewastowane, maszyny rolnicze wywiezione lub zniszczone, zaś zwierzęta domowe wybite. 27% gruntów ornych było nieuprawianych.³³

Mimo tak dużego wyniszczenia rolnictwa poziom gospodarki rolnej już w 1924 r. osiągnął stan przedwojenny. Swoją rolę w tym procesie odegrała wyżej wspomniana reforma agrarna.³⁴ Stare gospodarstwa po kilku latach rozdrobnienia i podziału ziemi podniosły się z upadku. Od podstaw zbudowano nowe zabudowania gospodarcze i mieszkalne. Rozwinięto hodowlę bydła. Otrzymawszy ziemię i pożyczki od państwa nowi gospodarze prędko zagospodarowali swoje posiadłości. Przedwojenne wielkie własności ziemskie, najczęściej o powierzchni 1900–2400 ha, obejmowały ponad 61% wszystkich gospodarstw. Należały one wówczas w ok. 93% do Niemców. Teraz uległo to zasadniczej zmianie.

Na wsi mieszkało 39% rolników indywidualnych z rodzinami. Dysponowali oni gospodarstwami o powierzchni od 41 do 64 ha, ale już w 1930 r. ich liczba wzrosła do 77% w stosunku do całej ludności wiejskiej.³⁵ Wraz ze wzrostem liczby gospodarstw zwiększył się obszar ziemi uprawnej. Do 1914 r. było to 1,7 mln ha, a w 1935 r. - 2,1 mln ha. W drugiej połowie lat 30. XX w. pojawił się problem niedoborów rąk do pracy w rolnictwie. Rozwiązywano go przy pomocy robotników sezonowych ściąganych z ościennych państw, głównie z Litwy od 1925 r. i z Polski po 1928 r.³⁶

³³ Był to także wynik porzucenia gospodarstw przez ich właścicieli, uciekających przed skutkami działań wojennych.

³⁴ Szczegóły zob. Cynarski, op. cit., s. 89–95; A. Svirks, op. cit., s. 28–46.; A. Bilmanis (Alfr. Bihlmans Ph. D), *Latvia in the making 1918–1928 (Ten Years of Independence)*, Riga 1928, p. 79–83.

³⁵ Wśród 231 tys. gospodarstw rolnych spisanych w 1929 r. 94 tys. spośród nich miało tytuł własności prywatnej i dysponowały 95% ogółu użytków rolnych. Gospodarstwa o wielkości w granicach 10–20 ha (uzyskanego w rezultacie reformy rolnej) posiadały w sumie 32% liczby posiadłości prywatnych i obejmowały 25% wszystkich gruntów uprawnych. 18% majątków powyżej 30 ha zajmowała 49% ziem prywatnych. Świadczyło to – wg A. Svikisa – „o znacznej koncentracji ziemi w rękach burżuazji wiejskiej” – A. Svikis, op. cit., s. 31.

³⁶ Sytuacja materialno-bytowa najemnych robotników rolnych, zwłaszcza cudzoziemskich, była znacznie gorsza niż miejscowych Łotyszy. Zgodnie z podpisywanymi umowami na czas określony (dłuższy niż dwa miesiące) pracownik otrzymywał połowę należnego wynagrodzenia. Zaś za jej zerwanie groziło mu niewypłacenie wynagrodzenia miesięcznego

W pierwszych latach zboża do wypieku chleba kupowano za granicą. Wraz z postępem w produkcji rolnej w 1934 r. Łotwa sama mogła już eksportować 87 tys. ton żyta i około 30 tys. ton pszenicy. W zaopatrzeniu mieszkańców w chleb Łotwa zajmowała trzecie miejsce za Danią i Litwą (plony w przeliczeniu na 100 osób). W eksporcie produkcji rolnej znaczące miejsce zajmował również eksport lnu. Zajmując 20. miejsce wśród krajów europejskich pod względem wielkości terytorium eksport tego produktu dawał Łotwie piątą pozycję. Na polach łotewskich zaczęto uprawiać również buraki cukrowe. Zbudowano trzy cukrownie (w Jelgava, Liepāja i Krustpils), a ilości wyprodukowanego cukru zabezpieczały popyt krajowy. Był on eksportowany także do sąsiedniej Estonii.

Łotwa szybko rozwinęła produkcję wyrobów mięsnych i mlecznych. Wielkość produkcji wyrobów mleczarskich i wieprzowiny była tak duża, że w pełni zaspokoiła potrzeby ludności kraju, pozwalając je nawet sprzedawać za granicą. O wysokim poziomie produkcji rolno-hodowlanej i względnym dobrobycie ludności kraju świadczą statystyki Ligi Narodów, odnoszące się do zapotrzebowania produktów w przeliczeniu na mieszkańca w roku. Dane te wskazują, że Łotwa zajmowała pierwsze miejsce w dziesięć państw europejskich w zaopatrzeniu w mięso (85 kg na osobę) i pierwszą pozycję w zaopatrzeniu w mleko (566 litrów na osobę w roku). Warto podkreślić, iż sukcesy w rozwoju gospodarki rolnej osiągnięto na Łotwie w stosunkowo krótkim czasie i w obliczu utraty tradycyjnego rynku rosyjskiego. Nie jest więc fałszywe twierdzenie, że rozwój rolnictwa miał ogromny wpływ na całe życie gospodarcze kraju.

Wysoko dochodową gałęzią przetwórstwa rolno-spożywczego była produkcja masła. W eksporcie produkcji towarów żywnościowych na masło przypadało 90% obrotów z zyskiem 50 mln łatów. Mleczarnie były zakładami spółdzielczymi, zaś trzecia zaś ich część – prywatnymi. W 1937 r. Łotwa eksportowała 19,2 tys. ton masła i zajmowała piąte miejsce wśród eksporterów w Europie po Danii, Holandii, Szwecji i Irlandii. W końcu lat 20. na Łotwie pracowało 40 fabryk cukierniczych z 1650 pracownikami. W 1924 r. założono fabrykę słodczy *La-ima*. W 1929 r. na Łotwie pracowało 25 browarów i 11 fabryk tytoniowych z najbardziej znaną *Maikapars* na czele. Wznosiła pracę uruchomiona jeszcze w 1910 r. fabryka *V. Ķuze*.

W końcu lat 20. produkcję prowadziło dziewięć zakładów lnianych i 135 zakładów obróbki wełny. Większość z nich działała w miejscowościach wiejskich. W Rydze funkcjonowała duża fabryka tkacka *Rīgas Vilnas Manufaktūra*. Przerobu bawełny dokonywano w 14 manufakturach, a do najbardziej znanych należały: *Juglas*, *Rīgas* i *Kurzemes Manufaktūra*.

i nieuzyskanie gdzie indziej czasowego meldunku, bez którego nie mógł podjąć pracy w innym gospodarstwie.

Odbudowa i rozwój przemysłu wymagał jednak ze strony władz młodego państwa dużo większego wysiłku i dłuższego czasu.³⁷ Obrazując skutki wojny światowej dla Łotwy trzeba przypomnieć, iż w 1915 i 1916 r. do Rosji wywieziono ponad 500 spośród 1032 istniejących tu przed wojną fabryk, urządzenia przemysłowe i surowce, jak i wykwalifikowanych robotników i inżynierów rodzinami. I chociaż w zawartej 11 października 1920 r. umowie łotewsko-radzieckiej, będącej częścią układu pokojowego, przewidziano zwrot tych pierwszych, to jednak z zarekwirowanych 523 zakładów przemysłowych zwrócono tylko 42. Dodatkowo, w okresie działań wojennych i wydarzeń październikowych w Rosji, zużyto i zniszczono maszyny w takim stopniu, że ich odzyskanie nie było już możliwe. Bardziej realną była korzyść materialna w wysokości 40 mln rubli w złocie, które Rosja Radziecka wypłaciła za urządzenia, których zwróciła. Ale największym bogactwem, rzec by można, była grupa 200 tys. uciekinierów, którym udało się reemigrować do ojczyzny. Większość z nich prezentowała wysokie kwalifikacje zawodowe.

W latach 20. na Łotwie zanotowano pierwsze znaczące osiągnięcia w rozwoju przemysłu. Od 1923 r. do 1929 r. wzrosła z 40,6 tys. do 62,4 tys. liczba robotników zatrudnionych w przemyśle, a wartość produkcji z 214,6 mln do 446,9 mln łatów. Najszybciej rozwijały się takie gałęzie przemysłu, jak: przemysł przetwórczy (rolno-spożywczy), obróbka drewna, obróbka metali i budowa maszyn, produkcja tekstylna, chemiczna i papiernicza.

W zakładach metalowych i budowy maszyn produkowano głównie narzędzia i maszyny. W 1920 r. pracę wznowił założony jeszcze w 1913 r. zakład *Imanta*, który korzystając z dużego popytu wytwarzał młocarnie zbożowe. Zakłady metalurgiczne w Liepāja produkowały gwoździe i drut, będąc sukcesorem firmy *Bekier i K*, powstałej jeszcze w 1882 r. Wagony pasażerskie i towarowe w Rydze produkowała fabryka *Feniks*, założona w 1894 r. Korzystając z koniunktury w okresie wojny produkowano na Łotwie również rowery. Zajmowało się tym 29 zakładów, a zakład *G. Erenpreiss i spółka* już od 1927 r. wytwarzał bardzo dobre rowery „Omega”, wykorzystując części dostarczane z Anglii i Szwecji. Przedsiębiorstwa łotewskie produkowały ponad 18 tys. rowerów rocznie. Bezpośrednio przed wybuchem II wojny światowej na Łotwie wyprodukowano też kilka lekkich samolotów, a państwowa fabryka *Vairogs Company* była gotowa do produkcji samochodów.

W latach 20. Łotysze stworzyli od podstaw państwowy przemysł elektrotechniczny. W 1922 r. w głównych zakładach Zarządu Poczty i Telekomunikacji (legendarnych *VEF*) zaczęto od 1919 r. produkować około 500 sztuk aparatów telefonicznych rocznie, a od 1925 r. radia o prostej konstrukcji. Natomiast tuż

³⁷ Na temat stanu łotewskiego przemysłu w pierwszym powojennym pięcioleciu pisał J. Cynarski – op. cit., s. 95–100.

przed wojną – najmniejsze na świecie szpiegowskie aparaty fotograficzne Minnox.

W latach światowego kryzysu gospodarka Łotwy, podobnie jak w innych krajach, stanęła przed wieloma problemami. Ograniczone zostały możliwości eksportowe. Nastąpił spadek siły nabywczej ludności. Większość zakładów przemysłowych ograniczyła produkcję i zwolniła pracowników. Mniej, na skutek kryzysu, straciły działy przemysłu i przedsiębiorstwa pracujące na rynek wewnętrzny, np. przemysł spożywczy w latach kryzysu nie przeżywał dekoniunktury. Kryzys w przemyśle osłabł w 1933 r., a w pierwszej połowie 1934 r. można już było obserwować sygnały wzrostu ekonomicznego.

Po dokonaniu przewrotu majowego w 1934 r. reżim Ulmanisa doprowadził do istotnych zmian w ekonomicznej polityce państwa. Rząd ogłosił program reorganizacji przemysłu. Głównym jej zadaniem stała się rozbudowa przemysłu i wzmocnienie konkurencyjności łotewskich przedsiębiorstw. Dla kierowania życiem gospodarczym, wzorem włoskim, powołano ciała korporacyjne – w 1934 r. Izbę Przemysłu i Handlu, w 1935 r. Izbę Rolniczą i Izbę Handlową, a w 1936 r. – Izbę Pracowników. Ponadto w 1938 r. powstały dwie nowe – Izba Literatury i Sztuki i Izba Zawodów. Wszystkie one podlegały Radzie Państwa, pełniąc rolę niby zarządu i niby organu konsultacyjnego. Nigdy jednak, jak założył Ulmanis, nie spełniły funkcji, jakimi charakteryzowały się przedsiębiorstwa w Italii. Będąc odgórnie sterowane i kontrolowane nie zastąpiły wcześniejszych i późniejszych związków zawodowych.

Niezaprzeczalnie dużą rolę w reorganizacji przemysłu odegrał Łotewski Bank Kredytowy, założony w kwietniu 1935 r. Jednym z jego zadań stało się udzielanie krótkoterminowych kredytów tym podmiotom, które uzyskały rekomendację Izby Przemysłu i Handlu. Bank Kredytowy posiadał prawo postawienia w stan likwidacji przedsiębiorstw znajdujących się w trudnym położeniu finansowym. O tym jednak, jakie przedsiębiorstwa ulegać mają likwidacji, zawsze decydował rząd. Bank Kredytowy skupował także zakłady, dając podstawy do tworzenia przedsiębiorstw państwowych w postaci kontrolowanych przez państwo spółek akcyjnych. Np. w 1936 r. ŁBK kupił akcje *Feniksa*, przejął jego długi i na jego bazie założył *Bairogs* – spółkę produkującą wagony, statki, autobusy i samoloty.³⁸ Przed wybuchem II wojny światowej na Łotwie funkcjonowało 38 państwowych spółek akcyjnych.

Jak podkulano powyżej, głównym (także po 1934 r.) działem łotewskiej gospodarki pozostawało rolnictwo. Władze centralne czyniły wysiłki celem polepszenia materialnej sytuacji gospodarstw chłopskich. Rząd ustalał sztywne ceny na praktycznie wszystkie produkty rolne. Prawie całkowicie zatrzymano import produktów żywnościowych i w ten sposób otworzyło rynek wewnętrzny dla

³⁸ *Bairogs* był największym z nowych przedsiębiorstw. Jego kapitał w 1939 r. wynosił 10,5 mln latów, z których do państwa należało 1,3 mln latów.

obrotu żywnością wyprodukowaną przez własnych rolników. Scentralizowano eksport masła, sera i bekonu, wychodząc z założenia, że wspieranie gospodarki wiejskiej i rozszerzenie rynku miejscowego są przesłankami rozwoju przemysłowego. Stąd można stwierdzić, że władza stosowała więc klasyczny interwencjonizm państwowy. Wszystkie te działania miały oczywiście polityczny podtekst umacniający absolutne rządy „sanacji” Ulmanisa.

Duże korzyści krajowi już od dawna przynosił handel zagraniczny, a zwłaszcza tranzyt towarów przez jego terytorium. W początkowej fazie w łotewskim handlu zagranicznym popularnością cieszyła się koncepcja tzw. mostu, w którym Łotwa miała stać się pośrednikiem w wymianie handlowej Rosji z Zachodem, oferując swoje porty i drogi dla przewozu towarów. Wkrótce zastąpiła ją koncepcja budowy własnego nowoczesnego przemysłu, ale ta również nie sprawdziła się w praktyce z uwagi na powojenne trudności z odbudową zakładów przemysłowych zniszczonych czy zarekwirowanych w trakcie wojny. Stąd też wybrano model rozwoju rolnictwa, które jak się szybko okazało jest w stanie wyprodukować nadwyżki eksportowe.

Międzywojenny łotewski handel zagraniczny przechodził trzy fazy. Ostatnia z nich obejmowała końcowe sześć lat niepodległego bytu państwowego i rządów egotycznego dyktatora. W tym okresie, gdy w handlu międzynarodowym pojawił się liberalizm z wolnym rynkiem Łotwa musiała zadbać o rynki zbytu w nierównej walce z potentatami, takimi jak np. hitlerowskie Niemcy, Wielka Brytania czy Stany Zjednoczone.

To właśnie z Niemcami toczyła „maślaną wojnę” w 1933 r., prowadziła spór barterowy, walczyła z dyktatem handlowym niemieckich korporacji handlowych i limitami kontyngentowymi. Wtedy to, co paradoksalne, głównym partnerem handlowym Łotwy stała się hitlerowska Rzesza, tak w eksporcie, jak i w imporcie. W konsekwencji Łotwa w dużym stopniu popadła w gospodarczą zależność od Niemiec. W rezultacie w 1939 r. duża część łotewskiej produkcji przeznaczonej na rynek zewnętrzny i wewnętrzny była już kontrolowana przez bałtyckich Niemców lub Niemców z Rzeszy. W tym samym czasie, bezpośrednio przed wybuchem II wojny światowej, do konkurencji z Niemcami o wpływy gospodarcze i handlowe w Nadbałtyce przystąpił ZSRR.

Do największych kontrahentów w pierwszym pięcioleciu istnienia republiki w imporcie należały Niemcy, Anglia, Rosja, Litwa, Holandia i Estonia (Polska zajmowała siódme miejsce, eksportując m.in. naftę, węgiel, sól, łódzkie wyroby tekstylne oraz maszyny i urządzenia rolnicze), a w eksporcie – Anglia, Niemcy i Rosja. W 1935 r. eksport przewyższał import, zaś w 1939 r. wpływy do budżetu przewyższały wydatki.

Jak już podkreślono, bazę dla struktury ekonomicznej międzywojennej Łotwy stanowiła własność prywatna. Mimo że rząd kontrolował eksploatację lasów, produkcję lnu, cukru i alkoholu, to dysponował jedynie najważniejszymi formami własności, np. w procesie produkcji energii elektrycznej, dystrybucji gazu

i wody, pocztą. Inne ważne dla społeczeństwa przedsiębiorstwa najczęściej były spółkami prywatno-państwowymi, kooperatywami i spółdzielniami.

Podsumowując: przez dwadzieścia lat niepodległego bytu państwowego Łotwa była krajem stosunkowo dobrze rozwiniętym gospodarczo o poziomie życia jej mieszkańców porównywalnym do pobliskich krajów skandynawskich. Jej ustrój polityczny nie obronił się jednak od częstych zmian gabinetowych, kryzysów politycznych, a nawet przed dyktatorskim (zwanym łagodnie autorytarnym) reżimem. Ten, jak wiadomo, nie był zjawiskiem wyjątkowym. Podobnie rzecz się miała w dwu sąsiednich krajach bałtyckich – na Litwie (rządy Antanasa Smetony od końca 1926 r.) i w Estonii (od marca 1934 r. rządy duetu Konstatnin Päts i Johan Laidoner), a w II Rzeczypospolitej – od 12 maja 1926 r., tj. od krwawego zamachu stanu dokonanego przez J. Piłsudskiego i jego zwolenników.

Sytuacja mniejszości i etnicznych

Jest oczywiste, że budując życie polityczne, gospodarkę i rozwijając kulturę, władze nowo powstałej Łotwy musiały brać pod rozwagę wielonarodowy skład społeczny jej mieszkańców. Mimo upowszechnianej propagandowo tezy, iż proklamowana 18 listopada 1918 r. republika jest państwem jednolitym narodowościowo, to w rzeczy samej odziedziczyła wielonarodowościowy i wielokulturowy skład etniczny. Jedną z ważnych kwestii stały się więc relacje między władzami a mniejszościami narodowymi i etnicznymi, stanowiącymi wysoki procent mieszkańców Łotwy. Stąd też kolejne łotewskie gabinety rządowe i parlament prowadziły określoną, początkowo w miarę liberalną (do zamachu stanu w 1934 r.) politykę narodowościową. Istotnym w tym miejscu jest odnotowanie dwóch ważnych kwestii: nowe państwo nie objęte zostało *Małym Traktatem Wersalskim* (więc nie groziły mu międzynarodowe sankcje w przypadku łamania praw własnych mniejszości etnicznych – przyp. mój – I. T. K.) oraz to, że kilkuprocentowa mniejszość niemiecka i żydowska równoważyły się ilościowo z mniejszością rosyjską, a co dzisiaj już nie ma miejsca z uwagi na śladową na Łotwie liczbę tej pierwszej i tej drugiej.

Jak już wcześniej podkreślałem³⁹ przodkowie Łotyszy zjawili się na tym terytorium już przed 4 tysiącami lat. Obok nich, od dawna, żyło ugrofińskie plemię Liwów.⁴⁰ Od XIII w. osiedlali się tu Niemcy, od XIV w. Żydzi i Polacy, a od XVII w. Białorusini i rosyjscy staroobrzędowcy. Zaś po włączeniu obszaru Ło-

³⁹ Por. I. T. Kolendo, *Stosunki agrarne na ziemiach łotewskich na przestrzeni dziejów (zarys)*, [w:] „Zeszyty Wiejskie”, z. XIV/2009.

⁴⁰ Liwowie stanowili pozostałość z plemion ugrofińskich z wybrzeża Bałtyku zanikającą grupą na skutek asymilacji w środowisku łotewskim. W okresie międzywojennym zamieszkiwali oni 12 wsi, zajmując się połowami ryb w pobliżu szelfu. Starym językiem etnicznym posługiwało się ok. 80–100 rodzin.

twy w końcu XVIII w. w skład Imperium Rosyjskiego – także prawosławni Rosjanie. Wiele z grup etnicznych zwiększyło swój stan liczbowy dzięki napływowi uchodźców ze z bolszewizowanej Rosji. Np. J. Dreifelds podaje, że liczba Rosjan zwiększyła się ze 118 tys. w roku 1920 do 238 tys. w 1930 r., a Żydów odpowiednio z 60 tys. do 94 tys.⁴¹

Chcą nie chcą, będąc pierwszym organem przedstawicielskim, Łotewska Rada Ludowa musiała akceptować fakt obecności mniejszości etnicznych stanowiących ok. 1/4 ludności kraju oraz zająć wobec nich określoną postawę. Obiecała prawne gwarancje wyboru ich reprezentantów do ciał przedstawicielskich⁴², udział mniejszości w urzędach centralnych i samorządach terytorialnych. Jak wiemy, po przyjęciu Republiki do Ligi Narodów wszystkie trzy państwa bałtyckie zostały, zgodnie z literą i duchem Paktu, zobowiązane do przestrzegania interesów mniejszości. Odpowiednią konwencję, ale tylko konwencję (sic!), o ochronie praw mniejszości Łotwa podpisała 11 grudnia 1923 r. Jednakże już regulacje prawne z początków lat 20. XX w., wprowadzające radykalną reformę rolną, doprowadziły do napięć i konfliktów pomiędzy Łotyszami a niemieckimi i polskimi ziemianami, którym zabrano ziemię, rozdzielając je pomiędzy bezrolnych i kombatantów z okresu walk o wolność. Niemcom zarekwirowano ziemię bez odszkodowania, zaś polskim ziemianom, z dużym opóźnieniem, wypłacono rekompensaty.

Do 1934 r. władze łotewskie w zasadzie nie stawiały przeszkód dla rozwoju kultury mniejszości.⁴³

Stopień integracji mniejszości w życiu społecznym Łotwy związany był, co oczywiste, ze znajomością języka łotewskiego. W 1930 r. posługiwało się nim 86,9% Litwinów, 81,9% Niemców, 79,1% Estończyków, 62,4% Żydów, 46,4% Polaków, 23,2% Białorusinów i 18,8% Rosjan⁴⁴. Największa liczba nieznających języka zamieszkiwała Latgale, gdzie członkowie grup etnicznych żyli w swoich zamkniętych kręgach kulturowo-religijnych.

W życiu gospodarczym Łotwy przedstawiciele mniejszości mieli także swój udział, a Niemcy i Żydzi odgrywali ważną rolę w przemyśle i handlu, co

⁴¹ Zob. J. Dreifelds, *Latvia in Transition, Combridge* 1996 p. 29. Podane przez autora liczby są rozbieżne w stosunku do oficjalnych danych spisów powszechnych.

⁴² W Radzie Ludowej w latach 1918–1920 zasiadało 18 reprezentantów mniejszości; w Zgromadzeniu Ustawodawczym /1920–1922/ – 17, w I Sejmie /1922–1925/ – 16, II Sejmie /1925–1928/ – 17, III Sejmie /1928–1931/ – 19, a w IV Sejmie /1931–1934/ – 17.

⁴³ Międzynarodowym uznaniem cieszył się Rosyjski Teatr Dramatyczny. Spektakle teatralne prezentowały także niezależne zespoły aktorów niemieckich, żydowskich i polskich. Sprawnie działały organizacje społeczne i biblioteki. O wielonarodowym obliczu łotewskiej prasy świadczą takie oto liczby: w 1936 r. regularnie ukazywały się 33 gazety po łotewsku, 7 po niemiecku, 4 po rosyjsku, 2 po żydowsku i jedna po litewsku. Dużą poczytnością cieszył się niemiecki dziennik *Rigasche Rundschau* i wychodzący w języku rosyjskim dziennik *Сегодня*, który czytelnicy otrzymywali wydanie wieczorne w wersji porannej.

⁴⁴ J. Dreifelds, op. cit., p. 29.

potwierdza fakt posiadania 36% kapitału towarzystw akcyjnych przez właścicieli żydowskich, 35% – niemieckich i zaledwie 25% łotewskich.

Duże znaczenie w sferze finansów odgrywał Żydowski Centralny Związek Spółdzielni Kredytowych, który łączył 21 banków i towarzystw kredytowych, wspomagany przez żydowsko-amerykańską organizację *Joint*, która w pierwszych latach niepodległości Łotwy przesłały swoim pobratymcom poręczenia kredytów w wysokości 30 mln łatów. Środki te w dużej mierze pomogły odbudować zrujnowaną w czasie wojny gospodarkę. Ważną rolę w sferze bankowości odegrał także, składający się z 25 spółek kredytowych, Rewizyjny Związek Niemiecki (*Revisionsverband deutscher Genossenschaften in Lettland*), który finansował odbudowę własności niemieckiej.

Zanotować należy jednak, że znaczne wpływy gospodarcze mniejszości niemieckiej i żydowskiej napotykały na ostrą kampanię łotewskich radykalnych nacjonalistów prowadzoną pod hasłem „Łotwa Łotyszom”.

O polityce rządu łotewskiego wobec mniejszości narodowych w okresie międzywojennym wiele pisano poza granicami. Bez wątpienia negatywne opinie, zwłaszcza niemieckie, nie brały pod uwagę bezdyskusyjnych faktów, m.in. tego, że egzystencja państwa łotewskiego w latach 1918–1919 zagrożona była atakami ze strony wrogów, a chcąc obronić niezależność i terytorium (łącznie ze stojącą w 1918 r. na skraju separacji Latgale) oparła się na uroczystej gwarancji zapewnienia autonomii narodowej każdej mniejszości.

Z drugiej strony jest prawdą i to, iż pełnej autonomii mniejszości nigdy nie uzyskały. Doświadczenia historyczne Łotyszy dawały bowiem podstawy do twierdzenia, że Niemcy nie pogodzą się z nową łotewską państwowością (np. w rezultacie radykalnej reformy rolnej Niemcy utracili 90% swych majątków). Fakt ten przez długi okres nie sprzyjał ustanowieniu dobrych stosunków niemiecko-łotewskich nie tylko w samej Łotwie. W dużej mierze wspomagani przez Republikę Weimarską od 1921 r. łotewscy Niemcy, po dojściu do władzy tam narodowych socjalistów, stali się ich aktywnymi stronnikami. Zaś w 1938 r. liderami Niemców nadbałtyckich w republikach bałtyckich zostali zwolennicy nazizmu.

Obawy co do politycznej stabilności młodej republiki potęgowały także stosunki etniczne w Latgale, gdzie Łotysze stanowili zaledwie połowę mieszkańców. Stąd też elity władzy postawiły na proces łotyacji z jednej strony, i co za tym idzie – na utrudnianie rozwoju mniejszościom poprzez komplikowanie przepisów o obywatelstwie czy drobiazgowo kontrole działalności szkolnictwa mniejszościowego.⁴⁵

⁴⁵ Taką oto opinię w tej kwestii wypowiadał Cynarski: „Nienawiść Łotyszów do niektórych mniejszości nie wypływa wcale z nienawiści do wyższej kultury, jak tego dowodzą niemieccy i pewni wileńscy publicyści, bo pod względem kultury Łotysze wcale nie stoją na ostatnim miejscu w świecie, lecz z powodu nienawiści do przeszłości, pełnej najgorszych wspomnień, w której niektóre mniejszości narodowe (jak niemiecka) odegrały niezaszczyt-

Niewątpliwie najbardziej zniechęconą przez tzw. „łotewski lud” mniejszością w kraju była mniejszość niemiecka, a zwłaszcza jej przedstawiciele mający wcześniej wielkie własności ziemskie (baronowie) i zakłady produkcyjne. Wcześniej, przez wieki, to właśnie oni mieli decydujący wpływ na życie polityczne i społeczno-gospodarcze mieszkańców ziem nadbałtyckich, usuwając na margines życia publicznego rolniczą i robotniczą ludność rodzimą. Nic więc dziwnego, iż w nowej rzeczywistości Niemcy starali się utrzymać, a następnie już tylko ratować swoje dawniejsze wpływy. Nowa sytuacja społeczno-polityczna w nowo utworzonym państwie stanowiła dla nich niemiłe zaskoczenie. Nie byli przygotowani na konieczność totalnej reorientacji, aby z warstwy rządzącej przejść na pozycję jednej z wielu grup etnicznych, w dodatku pozbawioną szczególnych przywilejów. Tym bardziej, że suwerenne władze Republiki specjalnie o względy nadbałtyckich Niemców nie zabiegały.

Dane statystyczne z 1925 r. wskazywały na 71 tys. (3,9% mieszkańców) mniejszość niemiecką na Łotwie (w 1930 r. – 70 tys. tys., w 1935 r. – 62 tys.), zagrożoną marginalizacją i odsuniętą od udziału w stanowieniu prawa. Tworzyli ją przede wszystkim z dziada pradziada „bałtyccy baronowie”, intelektualiści i inteligenci – nauczyciele, urzędnicy, ludzie sztuki i tzw. biznesu. Mimo wielu restrykcji Niemcy działali jednak bardzo aktywnie, organizując niezależne szkolnictwo, zrzeszenia i towarzystwa kulturalno-oświatowe.⁴⁶ Po 1934 r. znalazły się one pod ścisłym nadzorem. Dotyczyło to szczególnie szkolnictwa mniejszościowego. Zresztą nie tylko niemieckiego. Władzom chodziło o przyspieszenie w ten sposób procesu łątyzacji. Pojawiły się więc problemy m.in. z niemieckimi nazwami miejskich placów, ulic, gmachów czy nazwiskami w paszportach. Wszystkie złotyżowano. Znacjonalizowano kilka znanych firm prywatnych, fabryk i banków. Stąd też duża część Niemców opuściła Łotwę, inna stała się początkowo zwolennikami programu partii socjaldemokratycznej, a potem, nie miała sympatyzowała z hitleryzmem i działała w nielegalnym ruchu nazistowskim *Bewegung* Erharda Kroegera.

Interesujący dla nas może być stosunek władz Republiki do liczącej oficjalnie w 1920 r. 54,6 tys. (w 1925 r. – 51,1 tys., w 1930 r. – 59,4 tys., a w 1935 r. –

ną rolę (...) Skrzyżowanie dwóch czynników, z jednej strony nieco przesadnej ksenofobii, z drugiej – chęci spłacenia wystawionego w 1919 roku mniejszościom weksla, dało w rezultacie niedoskonały twór, jakim są oskubywane z roku na rok autonomija szkolna dla mniejszości oraz opracowywane obecnie przez komisję sejmową projekty autonomiji dla mniejszości narodowych na Łotwie (niemieckiej, żydowskiej, rosyjskiej i polskiej)” – piśmownia oryginalna – J. Cynarski, op. cit., s. 137–138.

⁴⁶ Jednakże, jak podkreśla Cynarski: „Niemcy coraz bardziej schodzą na stanowisko proletariuszy. (...) Ciężki czas przyszedł na niemczyznę. Pomimo tego, rzucono hasło pozostania i wytrwania. Wyjechali tylko ci, którzy byli skompromitowani politycznie i musieli wskutek tego kraj opuścić. (...) Sami oni zdają sobie z tego sprawę, mówiąc, że istnienie nadal państwa łotewskiego jest równoznaczne z ich zagładą. W tych warunkach mówić o ich lojalności względem państwa jest zupełnie bezprzedmiotowe” – ibidem., s. 140–141.

49 tys.) mniejszości polskiej. Otóż ulegał on wahaniom i był ściśle związany ze aktualną atmosferą w stosunkach politycznych Rygi i Warszawy. Z uwagi na to, że relacje te w miarę szybko zostały unormowane, to i mniejszość polska na Łotwie nie podlegała restrykcjom jakie spotkały autochtonicznych Niemców i Rosjan. Jednakże, zwłaszcza dwie sprawy były przedmiotem niepokoju łotewskich Polaków. Były nimi przeszkody w budowie i rozwoju systemu edukacji oraz wspomniana kwestia wypłaty odszkodowań za majątki utracone na skutek reformy rolnej, głównie na terenie Latgale.⁴⁷

Po *coup d'Etat* w maju 1934 r. zakres praw mniejszości na Łotwie uległ znacznemu uszczupleniu. Szkoły mniejszościowe w każdym, nawet drobnym aspekcie, podlegały już bezpośrednio Ministerstwu Oświaty. Zintensyfikowano akcję asymilacji innych niełotewskich narodowości ze środowiskiem łotewskim, szczególnie silną w stosunku do rodzin mieszanych. Ograniczona po 1934 r. autonomia mniejszości narodowych została ostatecznie zlikwidowana po ewakuacji bałtyckich Niemców do Rzeszy na jesieni 1939 r., wkroczeniu wojsk sowieckich na Łotwę w 1940 r. oraz wprowadzonego przez Moskwę kursu rusyfikacji, jak na ironię – w imię internacjonalistycznej pomocy.

Gdy po rozpadzie Związku Sowieckiego Łotysze ponownie wywalczyli niepodległość, rząd II Republiki podjął wysiłki, aby zamieszkałe Łotwę mniejszości narodowe ponownie ją odzyskały. Dzisiaj, jak się wydaje, współczesnym łotewskim kręgom politycznym zależy na integracji mniejszości etnicznych z Łotyszami, z ich kulturą i językiem. Służyć ma temu prawodawstwo, które w zasadzie pozwala mniejszościom narodowym na swobodny rozwój towarzystw kulturalnych i szkół z narodowym językiem nauczania.

Podsumowanie

Powyższy artykuł, poświęcony omówieniu kierunku przemian gospodarczych na Łotwie w latach 1918–1940, stanowi trzecią publikację z cyklu **Stosunki agrarne na ziemiach łotewskich na przestrzeni dziejów (zarys)**. Dwa poprzednie, a mianowicie: *Stosunki agrarne na ziemiach łotewskich na przestrzeni dziejów* oraz *Położenie polityczno-ekonomiczne mieszkańców ziem łotewskich od połowy XIX w. do końca I wojny światowej*, zostały umieszczone, odpowiednio w „Zeszytach Wiejskich” – Zeszyt XIV, Łódź 2009, s. 83–110 i „Zeszytach Wiejskich” – Zeszyt XVIII, Łódź 2013, s. 66–87.

Przedstawiana publikacja odnosi się do przebiegu Wojny Wyzwoleńczej z lat 1918–1920, procesu tworzenia władz centralnych przez rząd Kārļa Ulma-

⁴⁷ Kwestia własności ziemskiej Polaków po przeprowadzeniu bezwzględnej reformy rolnej została rozwiązana przez wypłacanie rekompensat byłym właścicielom. Porozumienie w tej sprawie osiągnięto w negocjacjach między Warszawą i Rygą w 1928 r. Cały proces wypłaty odszkodowań zakończony został dopiero w 1937 r.

nisa, walk o wyzwolenia całości łotewskich terytoriów z bolszewickim naporem oraz pierwszego okresu rozwoju gospodarczego kraju. Główną uwagę poświęcono – co jest zrozumiałe – sytuacji gospodarczo-społecznej nowo powstałego kraju i jego mieszkańców. Także położeniu mniejszości etnicznych. W tym kontekście szczególną uwagę zwrócono na próbę wprowadzenia na Łotwie bolszewickiej reformy rolnej w 1919 r., jak na cele i zasady reformy agrarnej realizowanej od 1920 r. Również na jej ostrze polityczne skierowane wobec niemieckich i polskich właścicieli ziem obszarniczych.

Dużo uwagi poświęcono na prezentację procesu rozwoju gospodarczego międzywojennej I Republiki Łotewskiej, którego dynamika związana była przede wszystkim ze wzrostem aktywności Łotyszy na polu rozwoju przemysłu, zwłaszcza rolno-spożywczego opartego o produktywnie rolnictwo.

Summary

The above article discussing the trends of economic transformations in Latvia in the period from 1918 to 1940 is the third study in the series of publications on ***An Outline of Agrarian Relations in Latvian Territories Throughout History***. Two previous articles, i.e. *Agrarian Relations in Latvian Territories Throughout History* and *The Political and Economic Situation of Inhabitants of Latvian Territories from the Middle of the 19th Century to the End of World War One* were published respectively in “Zeszyty Wiejskie” [*Journal of Rural Studies*] – Zeszyt XIV, Łódź 2009 pp. 8–110 and “Zeszyty Wiejskie” – Zeszyt XVIII, Łódź 2013, pp. 66–87.

The presented article refers to the course of actions during the Latvian War of Independence in the years 1918–1920, the process of establishing central authorities by the government headed by Kārlis Ulmanis, the struggle for liberation of all Latvian territories against the Bolshevik pressure and the first period of the economic development of the country. It is understandable that main attention was focused on the socioeconomic situation of a newly-formed independent state and its inhabitants, including ethnic minorities. In this context, special attention was given to an attempt to introduce the Bolshevik land reform in Latvia in 1919 as well as to the agrarian reform enacted in 1920. Political repercussions of this reform directed against German and Polish landowners were also discussed.

A lot of attention was paid to the presentation of the economic development process of the First Republic of Latvia in the interwar period. The dynamic nature of this process was mainly related to an increase of Latvians' activities in the area of industries, especially agricultural and food industry based on productive agriculture.